אונקלוס

(א) בְּקַדְמִין[א] בְּרָא יְיָ יָת שְׁמַיָּא וְיָת אַרְעָא: (ב) וְאַרְעָא הֲוַת צַדְיָא וְרִיקַנְיָא[ב] וַחֲשׁוֹכָא פָּרִישׁ[ג] עַל אַפֵּי

א. בתחילה. ב. שוממה וריקנית. ג. פרוס.

ב רבתי

א א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת
הָאָרֶץ: ב וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי

רש"י

א (א) **בראשית** - אמר רבי יצחק, לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם (שמות יב ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית משום כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת גּוֹיִם (תהלים קיא ו)[א], שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם وברצונו נטלה מהם ונתנה לנו[ב]: **בראשית ברא** - אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמ"ש רז"ל בשביל התורה שנקראת רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ (משלי ח כב), وبשביל ישראל שנקראו רֵאשִׁית תְּבוּאָתוֹ (ירמיה ב ג)[ג]. ואם בא לפרשו כפשוטו כך פרשהו, בראשית בריאת שמים וארץ, והארץ היתה תהו وبהו וחשך, ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו, שאם בא להורות כך היה לו לכתוב בראשונה ברא את השמים וגו', שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה שלאחריו כמו בְּרֵאשִׁית מַמְלֶכֶת יְהוֹיָקִם (שם כז א), רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ (להלן י י), רֵאשִׁית דְּגָנְךָ (דברים יח ד). אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים וגו' כמו בראשית בְּרוֹאָ, ודומה לו תְּחִלַּת דְּבֶר ה' בְּהוֹשֵׁעַ (הושע א ב), כלומר תחלת דבורו של הקב"ה בהושע ויאמר ה' אל הושע וגו'. ואם תאמר, להורות בא שאלו תחלה נברא, ופירושו בראשית הכל ברא אלו, ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת כמו כִּי לֹא סָגַר דַּלְתֵי בִטְנִי (איוב ג י) ולא פירש מי הסוגר, וכמו יִשָּׂא אֶת חֵיל דַּמֶּשֶׂק (ישעיה ח ד) ולא פירש מי ישאנו, וכמו אִם יַחֲרוֹשׁ בַּבְּקָרִים (עמוס ו יב) ולא פירש אם יחרוש אדם בבקרים, וכמו מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית (ישעיה מו י) ולא פירש מגיד מראשית דבר אחרית דבר, אם כן תמה על עצמך, שהרי המים קדמו שהרי כתיב (פסוק ב) וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם ועדיין לא גילה המקרא (בסידור הקודמים והמאוחרים כלום) בריאת המים מתי היתה, הא למדת שקדמו המים לארץ. ועוד, שהשמים מאש ומים נברא, על כרחך לא לימד המקרא בסדר המוקדמים והמאוחרים כלום: **ברא אלהים** - ולא נאמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לברא בדמדת הדין, ורואה שאין העולם מתקיים הקדיש מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב ד) בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם[ד]: (ב) **תהו وبהו** - תהו לשון תמה ושממון, שאדם תוהה ומשתומם על בהו שבה: **תהו** - אשטורדי"שון בלע"ז: **בהו** - לשון רקות ולבו: **על פני**

מקורי רש"י

א. עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז קפז): אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם. ולמה התחיל מבראשית, משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים. ועי' עוד זהר בא לט ע"ב. **ב.** עי' בראשית רבה (פ"א סי' ב): רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח, כח מעשיו הגיד לעמו וגו' (תהלים קיא), מה טעם גילה הקב"ה לישראל מה שנברא ביום הראשון ומה שנברא ביום השני, מפני עובדי כוכבים ומזלות שלא יהיו מונין את ישראל ואומרין להם, הלא אומה של בזוזים אתם. וישראל משיבין אותן ואומרין להם, ואתם הלא בזוזה היא בידכם, הלא כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם. העולם ומלואו של הקב"ה, כשרצה נתנה לכם, וכשרצה, נטלה מכם ונתנה לנו. הה"ד (שם) לתת להם נחלת גוים וגו', הגיד להם את כל הדורות. **ג.** עי' אלפא ביתא דרבי עקיבא (נמצא באוצר מדרשים): מה ת"ל בראשית, בשביל שלשה שנקראו ראשית, ואלו הן: תורה וישראל ויראה. תורה מנין, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח), ישראל מנין שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתה (ירמיה ב), יראה מנין שנאמר ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קיא). **ד.** עי' בראשית רבה (פי"ב סי' טו): [משל] למלך שהיו לו כוסות ריקים. אמר המלך, אם אני נותן לתוכן חמין הם מתבקעין, צונן הם מקריסין. ומה עשה המלך, ערב חמין בצונן, ונתן בהם ועמדו. כך אמר הקב"ה, אם בורא אני את העולם במדת הרחמים, הוי חטייה סגיאין, במדת הדין היאך העולם יכול לעמוד, אלא הרי אני בורא אותו במדת הדין وبמדת הרחמים, והלואי יעמוד. ועי' פסיקתא רבתי (פרשה מ): אמר רבי חנינא, כשבקש הקדוש ברוך הוא לבראות את עולמו, היה מסתכל במעשה הרשעים, ולא היה מבקש לבראות את העולם: דור אנוש, דור המבול, דור הפלגה ומעשה סדומיים. והקב"ה חוזר ומסתכל במעשה הצדיקים: באברהם, יצחק ויעקב כולהם. וחוזר ומסתכל, ואומר, בשביל רשעים איני בורא את העולם. הריני בורא את העולם, ומי שהוא חוטא אינו קשה לרדותו בו. לפיכך היה מבקש לבראות את העולם בדין, ולא היה יכול בשביל מעשה הצדיקים, ומבקש לבראתו برחמים, ולא היה יכול בעבור מעשה הרשעים. מה עשה, שיתף שניהם: מדת הדין ומדת רחמים, وברא את העולם. שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ב ד). [וכן] לאדם כשבא לבראותו, ונסתכל שהוא חוטא בעץ ואמר, אם אני בורא אותו במידת הדין, אין לו תקומה, ואם לבראותו برחמים - רע הוא (מתענג) [התענוג]. מה עשה, שיתף

תְּהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם׃
ג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי־אוֹר וַיְהִי־אוֹר׃ ד וַיַּרְא
אֱלֹהִים אֶת־הָאוֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין
הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ׃ ה וַיִּקְרָא אֱלֹהִים | לָאוֹר יוֹם
וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם אֶחָד׃
פ ו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם וִיהִי

אונקלוס

תְּהוֹמָא וְרוּחָא מִן קֳדָם[ד] יְיָ מְנַשְׁבָא[ה]
עַל אַפֵּי מַיָּא׃ (ג) וַאֲמַר יְיָ יְהֵי
נְהוֹרָא וַהֲוָה נְהוֹרָא׃ (ד) וַחֲזָא יְיָ יַת
נְהוֹרָא אֲרֵי טָב וְאַפְרֵישׁ יְיָ בֵּין נְהוֹרָא
וּבֵין חֲשׁוֹכָא׃ (ה) וּקְרָא יְיָ לִנְהוֹרָא
יְמָמָא וְלַחֲשׁוֹכָא קְרָא לֵילְיָא וַהֲוָה
רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם חָד׃ (ו) וַאֲמַר
יְיָ יְהִי רְקִיעָא בְּמְצִיעוּת[ו] מַיָּא וִיהִי

ד. מלפני. ה. מנשבת. ו. באמצע.

רש"י

תהום - על פני המים שעל הארץ: ורוח אלהים מרחפת - כסא כבוד עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקדוש ברוך הוא ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן[ה]. מקוב"טיר בלע"ז: (ד) וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל - אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה. ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא[ז]. ולפי פשוטו כך פרשהו, ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשים בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה[ח]: (ה) יום אחד - לפי סדר לשון הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון, כמו שכתוב בשאר הימים שני שלישי רביעי. למה כתב אחד, לפי שהיה הקב"ה יחיד בעולמו, שלא נבראו המלאכים עד יום שני. כך מפורש בברא"ת רבה[ט]: (ו) יהי רקיע - יתחזק הרקיע, שאע"פ שנברא שמים ביום ראשון עדיין לחים היו וקרשו בשני מגערת הקב"ה באמרו יהי רקיע. וז"ש (איוב כו יא) עַמּוּדֵי שָׁמַיִם יְרוֹפָפוּ כל יום ראשון, ובשני ויתמהו מגערתו, כאדם שמשתומם ועומד מגערת המאיים עליו[י]: בתוך המים - באמצע המים, שיש הפרש בין מים העליונים לרקיע כמו בין הרקיע למים שעל הארץ, הא למדת שהם תלויים במאמרו של מלך[יא]:

מקורי רש"י

שני המדות - מדת הדין ומדת רחמים, וברא אותו. שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם (שם שם ז). ועי' מדרש ילמדנו (נמצא בחלק א מבתי מדרשות, פרשת בראשית אות א): בראשית ברא אלהים. למשפטיך עמדו היום וגו' (תהלים קיט צא). במשפט בראת הכל, שנאמר בראשית ברא אלהים. כשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, בראו במדת הדין. שנאמר בראשית ברא אלהים, ולא עמד עד ששתף עמו מדת רחמים, שנאמר, ביום עשות יי אלהים ארץ ושמים (בראשית ב ד). ואף המטר לא ירד עד שמזגו במדת הרחמים, שנאמר כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ. ואף אדם הראשון לא עמד עד שמזגו במדת הרחמים, שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם. ה. עי' חגיגה (טו ע"א): בן זומא אמר, לו צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים, ואין בין זה לזה אלא שלש אצבעות בלבד שנאמר ורוח אלהים, מרחפת על פני המים כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת. ו. עי' שם (יב ע"א): ואור ביום ראשון איברי, והכתיב ויתן אתם אלהים ברקיע השמים, וכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום רביעי, כדרבי אלעזר, דאמר רבי אלעזר, אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון, אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו. כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו מהן. שנאמר וימנע מרשעים אורם. ולמי גנזו, לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב, ואין טוב אלא צדיק, שנאמר אמרו צדיק כי טוב. כיון שראה אור שגנזו לצדיקים שמח, שנאמר אור צדיקים ישמח. כתנאי: אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון, אדם צופה ומביט בו מסוף העולם ועד סופו, דברי רבי יעקב. וחכמים אומרים: הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון, ולא נתלו עד יום רביעי. עי' ירושלמי ברכות (פרק ח הלכה ו): אמר רבי ברכיה, כך דרשו שני גדולי עולם רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, ויבדל אלהים, אבדלה ודאי. רבי יהודה בי ר' סימון אמר, הבדילו לו. ורבנן אמרין, הבדילו לצדיקים לעתיד לבוא. ז. עי' שם: משלו משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו שני איסטרטיגין. זה אומר אני משמש ביום, וזה אומר אני משמש ביום. קרא לראשון ואמר לו, פלוני, היום יהא תחומך. קרא לשני ואמר לו, פלוני, הלילה יהא תחומך. הדא הוא דכתיב, ויקרא אלהים לאור יום וגו', לאור אמר לו היום יהא תחומך, ולחשך אמר לו הלילה יהא תחומך. ח. עי' בראשית רבה (פ"ג סי' ח): א"ר יודן, שבו היה הקב"ה יחידי בעולמו שלא היה בעולמו אלא הוא. אתיא כר' יוחנן, ולא אתיא כרבי חנינא: רבי יוחנן אמר, בשני נבראו המלאכים הה"ד (תהלים קד) המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח, וכתיב (שם) עושה מלאכיו רוחות. רבי חנינא אמר, בחמישי נבראו מלאכים, שנאמר ועוף יעופף על הארץ. ט. עי' ירושלמי ברכות (פרק א הלכה א): מימר עוביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה. אמר רבי בון, יהי רקיע בתוך המים, יהי רקיע בתווך. רב אמר, לחים היו שמים ביום הראשון, ובשני קרשו. רב אמר, יהי רקיע, יחזק הרקיע, יקרש הרקיע, יגלד הרקיע, ימתח הרקיע. אמר רבי יודה בן פזי, יעשה כמין מטלית הרקיע. היך מה דאת אמר, וירקעו את פחי הזהב וגו'. ועי' עוד בראשית רבה (פ"ד סי' ב). י. עי' בראשית רבה (פרשה ד סי' ג): רבי פנחס בשם רבי הושעיא אמר, כחלל שבין הארץ לרקיע כך יש בין הרקיע למים העליונים. יהי רקיע בתוך המים,

מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם׃ ז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ
וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם
אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ וַיְהִי־כֵן׃ ח וַיִּקְרָא אֱלֹהִים
לָרָקִיעַ שָׁמָיִם וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי׃ פ
ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם
אֶל־מָקוֹם אֶחָד וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה וַיְהִי־כֵן׃ י וַיִּקְרָא
אֱלֹהִים | לַיַּבָּשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים
וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ יא וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תַּדְשֵׁא

אונקלוס

מַפְרִישׁ בֵּין מַיָּא לְמַיָּא׃ (ז) וַעֲבַד יְיָ
יַת רְקִיעָא וְאַפְרֵישׁ בֵּין מַיָּא דִּי מִלְּרַע
לִרְקִיעָא וּבֵין מַיָּא דְּמֵיעַל לִרְקִיעָא
וַהֲוָה כֵן׃ (ח) וּקְרָא יְיָ לִרְקִיעָא שְׁמַיָּא
וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם תִּנְיָן׃
(ט) וַאֲמַר יְיָ יִתְכַּנְּשׁוּן מַיָּא מִתְּחוֹת
שְׁמַיָּא לְאַתְרָא חָד וְתִתְחֲזֵי יַבֶּשְׁתָּא
וַהֲוָה כֵן׃ (י) וּקְרָא יְיָ לְיַבֶּשְׁתָּא אַרְעָא
וּלְבֵית כְּנִישַׁת מַיָּא קְרָא יַמְמֵי וַחֲזָא
יְיָ אֲרֵי טָב׃ (יא) וַאֲמַר יְיָ תַּדְאֵית

ז. יתכנסו. ח. ולמקום כינוס.

רש"י

(ז) **ויעש אלהים את הרקיע** - תקנו על עמדו והיא עשייתו, כמו וְעָשָׂתָה אֶת נִפְלְיָיכָ (דברים כא יג): **מעל לרקיע** - על הרקיע לא נאמר אלא מעל לרקיע, לפי שהן תלויין באויר[א]. ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני, לפי שלא היה נגמר מלאכת המים עד יום שלישי, והרי התחיל בה בשני, ודבר שלא נגמר אינו במלואו ובטובו, ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל וגמר מלאכה אחרת כפל בו כי טוב שני פעמים (פסוקים י יב), אחת לגמר מלאכת השני ואחת לגמר מלאכת היום[ב]:

(ח) **ויקרא אלהים לרקיע שמים** - שא מים, שס מים, אש ומים, שערבן זה בזה ועשה מהם שמים[ג]:

(ט) **יקוו המים** - שטוחין היו על פני כל הארץ, והקווס באוקינוס הוא היס הגדול שבכל הימים[ד]:

(י) **קרא ימים** - והלא יס אחד הוא, אלא אינו דומה טעם דג העולה מן היס בעכו לדג העולה מן היס באספמיא[טו]: (יא) **תדשא הארץ דשא עשב** - לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא, ולא היה לשון המקרא לומר תעשיב הארץ, שמיני דשאין מחולקין, כל אחד לעצמו נקרא עשב פלוני, ואין לשון למדבר לומר דשא פלוני, שלשון דשא הוא לבישת הארץ כשהיא מתמלאת בדשאים: **תדשא הארץ** - תתמלא ותתכסה לבוש עשבים, בלשון לע"ז נקרא דשא ארבריי"ן כולן

מקורי רש"י

ביניים ובנתיים. א"ר תנחומא, אנא אמרי טעמא: אילו נאמר ויעש אלהים את הרקיע, ויבדל בין המים אשר על הרקיע, הייתי אומר על גופו של רקיע המים נתונים. וכשהוא אומר ובין המים אשר מעל לרקיע, הרי המים העליונים תלוים במאמר. אמר רבי אחא, כהדין קנדילא ופירותיהם, אלו מי גשמים. **יא.** עי' הערה הקודמת, ועי' מדרש תהילים מזמור יט: אמר רבי פנחס הכהן בר חמא, ומקרא מלא הוא, ויעש אלהים את הרקיע, ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע (בראשית א ז). אינו אומר אלא אשר מעל לרקיע, שמים העליונים תלויים באויר. **יב.** עי' בראשית רבה (פרשה ד סי' ו): למה אין כתיב בשני כי טוב, רבי יוחנן תני לה בשם רבי יוסי ב"ר חלפתא, שבו נבראת גיהנם. שנא' (ישעיה ל) כי ערוך מאתמול תפתה יום שיש בו אתמול ואין בו שלשום. רבי חנינא אומר, שבו נבראת מחלוקת, שנאמר ויהי מבדיל בין מים למים. א"ר טביומי אם מחלוקת שהיא לתקונו של עולם ולישובו, אין בה כי טוב, מחלוקת שהיא לערבובו על אחת כמה וכמה. א"ר שמואל, לפי שלא נגמרה מלאכת המים, לפיכך כתוב בשלישי כי טוב שני פעמים, אחד למלאכת המים וא' למלאכתו של יום. שאלה מטרונה אחת את רבי יוסי. אמרה לו, למה אין כתיב בשני כי טוב, אמר לה אעפ"כ חזר וכללו כולו בסוף, שנאמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. **יג.** עי' שם (סי' ז): ויקרא אלהים לרקיע שמים רב אמר, אש ומים, רבי אבא בר כהנא אמר משום רב, נטל הקב"ה אש ומים ופתכן זה בזה, ומהן נעשו שמים. ד"א, שמים כתיב שהן שמים, מעשיהן של בריות: אם זכו, והגידו שמים צדקו, ואם לאו, יגלו שמים עונו. ד"א, שמים, שהבריות משתוממים עליהן, לאמר של מה הן, של אש הן, של מים הן, אתמהא. **יד.** עי' שם (פרשה ה סי' ב): אל מקום אחד, רבי יודן בשם רבי לוי ורבי ברכיה בשם רבי יודן ב"ר שמעון אומר, כל העולם כלו מים במים, ואתה אומר אל מקום אחד, אתמהא. משל לעשר נודות נפוחות מונחות בטרקלין. נצרך המלך למקומן, מה הוא עושה להן, מתירן ומוציא את רוחן ומסלקן בזוית אחד. כך דרך הקב"ה על מי בראשית, וסילקן בים אוקיינוס. הה"ד הן יעצור במים ויבשו וגו' (איוב יב) ודורך על במתי ים (שם ט). **טו.** עי' ספרי דברים (עקב פיסקא לט): רבי יוסי בן המשולם אומר, מנין אתה אומר שכשם שנותן מטעמים בארץ כך נותן מטעמים בים, תלמוד לומר (בראשית א י) ולמקוה המים קרא ימים, והלא ים אחד הוא, שנאמר (שם א ט) יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד. מה תלמוד לומר ולמקוה המים קרא ימים, מגיד שלא שוה טעם דג העולה מעכו לטעם דג העולה מצידון ולא העולה מצידון לעולה מפמייס.

הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זָרַע זֶרַע עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי
לְמִינוֹ אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן: יב וַתּוֹצֵא
הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זָרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ
עֹשֶׂה־פְרִי אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים
כִּי־טוֹב: יג וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי: פ
יד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם
לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתֹת

אונקלוס

אַרְעָא דִּיתְאָה עִשְׂבָּא דְּבַר זַרְעֵיהּ
מִזְדְּרַע אִילַן פֵּרִין עָבֵד פֵּרִין לִזְנֵיהּ
דְּבַר זַרְעֵיהּ בֵּיהּ עַל אַרְעָא וַהֲוָה
כֵן: (יב) וְאַפִּיקַת אַרְעָא דִּיתְאָה
עִשְׂבָּא דְּבַר זַרְעֵיהּ מִזְדְּרַע לִזְנוֹהִי
וְאִילַן עָבֵד פֵּרִין דְּבַר זַרְעֵיהּ
בֵּיהּ לִזְנוֹהִי וַחֲזָא יְיָ אֲרֵי טָב:
(יג) וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם
תְּלִיתָאִי: (יד) וַאֲמַר יְיָ יְהוֹן נְהוֹרִין
בִּרְקִיעָא דִּשְׁמַיָּא לְאַפְרָשָׁא בֵּין
יְמָמָא וּבֵין לֵילְיָא וִיהוֹן לְאָתִין

רש"י

בערבוביא, וכל שורש לעצמו נקרא עשב: מזריע זרע - שיגדל בו זרעו לזרוע ממנו במקום אחר: עץ פרי - שיהא טעם העץ כטעם הפרי. והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ [וגו'] וְעֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי (פסוק יב) ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה[טז]: אשר זרעו בו - הן גרעיני כל פרי, שמהן האילן לומח כשנוטעין אותן[יז]: (יב) ותוצא הארץ וגו' - אע"פ שלא נאמר למינהו בדשאים בציוויהן, שמעו שנטטוו האילנות על כך ונשאו ק"ו בעצמן, כמפורש באגדה בשחיטת חולין (ס ע"ח)[יח]: (יד) יהי מארת וגו' - מיום ראשון נברא וברביעי נוה עליהם להתלות ברקיע (חגיגה יב ע"ח), וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו ביום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שכתוב (פסוק ח) אֶת הַשָּׁמַיִם לרבות תולדותיהם וְאֶת הָאָרֶץ לרבות תולדותיה[יט]: יהי מארת - חסר וי"ו כתיב, על שהוא יום מארה ליפול אסכרה בתינוקות, הוא ששנינו ברביעי היו מתענים על אסכרה שלא תפול בתינוקות[כ]: להבדיל בין היום ובין הלילה - משנגנז האור הראשון, אבל בשבעת (נ"ח בשלשת) ימי בראשית שמשו האור והחשך הראשונים (שמיהם) יחד בין ביום בין בלילה[כא]: והיו לאתת - כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם, שנאמר וּמֵאֹתוֹת הַשָּׁמַיִם אַל תֵּחָתּוּ (ירמיה י ב), בעשותכם רצון הקב"ה אין אתם צריכין לדאוג מן הפורענות[כב]:

מקורי רש"י

טז. עי' ירושלמי כלאים (פרק א הלכה ז): אם כן למה נתקללה הארץ, ר' יודן בר שלום אמר, על ידי שעברה על גזרותיו של הקב"ה: תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע, והיא לא עשת, אלא ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו. רבי פינחס אמר שמחה בציוויה והוסיפה אילני סרק. על דעתיה דרבי יודן בר שלום יפה נתקללה הארץ. **ועי'** בראשית רבה (פרשה ה סי' ט): ויאמר אלהים תדשא הארץ. תני בשם ר' נתן, ג' נכנסו לדין, וד' יצאו מחוייבין. ואלו הן: אדם וחוה ונחש נכנסו לדין, ונתקללה הארץ עמהן. שנאמר (בראשית ג) ארורה האדמה בעבורך, שתהא מעלה לך דברים ארורים כגון יתושים וזבובין ופרעושין. א"ר יצחק מגדלאה, אף הן יש בהן הנאה, ולמה נתקללה, ר"י עי' בראשית רבה (שמעון) [שלום] ור"פ ר"י בר' (שמעון) [שלום] אמר, שעברה על הצווי, שכך אמר לה הקב"ה, תדשא הארץ דשא וגו' מה הפרי נאכל אף העץ נאכל, והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ דשא וגו'. הפרי נאכל והעץ אינו נאכל. ר"פ אמר, אף הוסיפה על הצווי, סמכה לעשות רצון בוראה, עץ עושה פרי, אפי' אילני סרק עשו פירות. על דעתיה דר' יהודה ב"ר שמעון ניחא, אלא על דעתיה דר' פנחס למה נתקללה, אלא כאינש דאמר יהון לייטין ביזייא דהדין מניק (תרגום: כאדם שאומר לחבירו, ארורים השדים שהניקוהו). **יז.** עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק ד): ופתח פתח בגן עדן שממנה נטעו על פני כל הארץ כל מין עץ אילן עושין פרי למינו, וכל מין עשב ודשא מהן, ובהן זרעו. שנ' אשר זרעו בו על הארץ. **יח.** ז"ל: בשעה שאמר הקב"ה למינהו באילנות, נשאו דשאים קל וחומר בעצמן, אם רצונו של הקב"ה בערבוביא, למה אמר למינהו באילנות, ועוד ק"ו, ומה אילנות שאין דרכן לצאת בערבוביא אמר הקב"ה למינהו, אנו עאכ"ו, מיד כל אחד ואחד יצא למינו. פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו. **יט.** עי' בראשית רבה (פרשה א סי' יד): את השמים, לרבות חמה ולבנה ומזלות. ואת הארץ, לרבות אילנות ודשאין וגן עדן. **כ.** עי' מסכת סופרים (פרק יז): ברביעי על התינוקות שלא תעלה בהן אסכרה (וימותו). דכתיב (שם) ויאמר אלהים יהי מאורות, מארת. **ועי'** ירושלמי תענית (פ"ד ה"ג) ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים. בשלישי היו מתענין על יוצאי דרכים: ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים. ברביעי היו מתענין על התינוקות שלא תעלה אסכרה לתוך פיהם: ויאמר אלהים יהי מאורות, מארת כתיב. בחמישי היו מתענין על המעוברות שלא יפילו ועל המיניקות שלא ימותו בניהן: ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה. תני, לא היו מתענין לא בערב שבת ולא במוצאי שבת. **כא.** עי' בראשית רבה (פרשה יא סי' ב): ר"ש בר יהודה איש כפר עכו אומר משום ר' שמעון אף על פי שנתקללו המאורות מערב שבת, אבל לא לקו עד מוצאי שבת. **כב.** עי' סוכה (כט ע"א): תנו רבנן בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כולו. משל למה הדבר דומה, למלך בשר

אונקלוס

וּלְזִמְנִין וּלְמִימְנֵי בְהוֹן יוֹמִין וּשְׁנִין: (טו) וִיהוֹן לִנְהוֹרִין בִּרְקִיעָא דִּשְׁמַיָּא לְאַנְהָרָא עַל אַרְעָא וַהֲוָה כֵן: (טז) וַעֲבַד יְיָ יַת תְּרֵין נְהוֹרַיָּא רַבְרְבַיָּא יַת נְהוֹרָא רַבָּא לְמִשְׁלַט בִּיׄמָמָא וְיַת נְהוֹרָא זְעֵירָא לְמִשְׁלַט בְּלֵילְיָא וְיַת כּוֹכְבַיָּא: (יז) וְיַהַב יַתְהוֹן יְיָ בִּרְקִיעָא דִּשְׁמַיָּא לְאַנְהָרָא עַל אַרְעָא: (יח) וּלְמִשְׁלַט בִּיׄמָמָא וּבְלֵילְיָא וּלְאַפְרָשָׁא בֵּין נְהוֹרָא וּבֵין חֲשׁוֹכָא וַחֲזָא יְיָ אֲרֵי טָב: (יט) וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם רְבִיעָאי: (כ) וַאֲמַר יְיָ יִרְחַשׁוּן מַיָּא רְחִישׁ נַפְשָׁא חַיְתָא וְעוֹפָא יִפְרַח עַל אַרְעָא עַל אַפֵּי רְקִיעַ דִּשְׁמַיָּא: (כא) וּבְרָא יְיָ יַת תַּנִּינַיָּא

ט. ולמנות על ידיהם. י. לשלוט.

וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים: טו וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת
בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן:
טז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת־
הַמָּאוֹר הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת־הַמָּאוֹר הַקָּטֹן
לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים: יז וַיִּתֵּן אֹתָם
אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ:
יח וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וְלְהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין
הַחֹשֶׁךְ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: יט וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־
בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי: פ כ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם
שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל־הָאָרֶץ עַל־פְּנֵי
רְקִיעַ הַשָּׁמָיִם: כא וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּנִּינִם

רש"י

ולמועדים - על שם העתיד, שעתידים ישראל להלטוות על המועדות והם נמנים למולד הלבנה[כג]: **ולימים** - שמוש החמה חלי יום ושמוש הלבנה חציו הרי יום שלם: **ושנים** - לסוף שס"ה ימים (ס"ל ורביע יום) יגמרו מהלכן בי"ב מזלות המשרתים אותם והיא שנה (ס"ל והוא שס"ה יום ורביע יום), וחוזרים ומתחילים פעם שניה לסבב בגלגל כמהלכן הראשון[כד]: (טו) **והיו למאורת** - עוד זאת ישמשו שיאירו לעולם[כה]: (טז) **המארת הגדולים** - שיש נברא, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד[כו]: **ואת הכוכבים** - על ידי שמיעט את הלבנה הרבה נבאיה להפיס דעתה[כז]: (כ) **נפש חיה** - שיהא בה חיות: **שרץ** - כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ. **בעוף**, כגון זבובים. **בשקצים**, כגון נמלים וחיפושים ותולעים. **ובבריות**, כגון חולד ועכבר וחומט וכיוצא בהם וכל הדגים: (כא) **התנינם** - דגים גדולים שבים. **ובדברי** אגדה הוא לויתן ובן זוגו, שברא זכר ונקבה והרג את הנקבה

מקורי רש"י

ודם שעשה סעודה לעבדיו והניח פנס לפניהם. כעס עליהם ואמר לעבדו, טול פנס מפניהם והושיבם בחושך. תניא, רבי מאיר אומר, כל זמן שמאורות לוקין סימן רע לשונאיהם של ישראל וכו'. תנו רבנן, בזמן שהחמה לוקה, סימן רע לעובדי כוכבים. לבנה לוקה, סימן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שישראל מונין ללבנה, ועובדי כוכבים לחמה. לוקה במזרח, סימן רע ליושבי מזרח. במערב, סימן רע ליושבי מערב. באמצע הרקיע, סימן רע לכל העולם כולו וכו', ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום אין מתיראין מכל אלו. שנאמר כה אמר ה' אל דרך הגויים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו. כי יחתו הגויים, מהמה עובדי כוכבים יחתו, ואין ישראל יחתו. **כג.** עי' בראשית רבה (פרשה ו סי' א): ויאמר אלהים יהי מאורות, ר' יוחנן פתח עשה ירח למועדים (תהלים קד), אמר רבי יוחנן, לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד, אם כן למה נבראת לבנה, למועדים כדי לחדש בחשבונה ראשי חדשים ושנים וכו'. נבראו להאיר שנאמר והיו למאורות ויתן אותם אלהים ברקיע השמים, והיו לאותות אלו שבתות, ולמועדים אלו שלש רגלים, ולימים אלו ראשי חדשים, ולשנים זה קדוש שנים. **כד.** עי' שם: שים ולשנים זה קדוש שנים. ועי' פסיקתא רבתי (פרשה טו) ושנים (שם) אלו ראשי השנים. **כה.** עי' שם: רבי ברכיה בשם רבי סימון אמר, שניהם נבראו להאיר, שנאמר והיו למאורות. **כו.** עי' חולין (ס ע"ב): רבי שמעון בן פזי רמי, כתיב ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, וכתיב את המאור הגדול ואת המאור הקטן. אמרה ירח לפני הקב"ה, רבש"ע, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, אמר לה, לכי ומעטי את עצמך. **כז.** עי' בראשית רבה (פרשה ו סי' ד) ואת הכוכבים, א"ר אחא, משל למלך שהיו לו שני אפוטרופין, אחד שולט בעיר ואחד שולט במדינה. אמר המלך, הואיל ומיעט עצמו זה להיות שולט בעיר, גוזר אני עליו בשעה שהוא יוצא תהא כל אוכלוסא יוצאה עמו, ובשעה שיהא נכנס תהא בולי ודימוס (פי' חיילות) נכנסת עמו. כך אמר הקב"ה, הואיל והלבנה הזו מיעטה עצמה להיות שולטת בלילה, גוזר אני עליה בשעה שהיא יוצאת שיהו הכוכבים יוצאין עמה. בשעה שהיא נכנסת יהו הכוכבים נכנסים עמה.

הַגְּדֹלִים וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה | הָרֹמֶשֶׂת
אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם וְאֵת כָּל־עוֹף כָּנָף
לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: כב וַיְבָרֶךְ אֹתָם
אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הַמַּיִם
בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרֶב בָּאָרֶץ: כג וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־
בֹקֶר יוֹם חֲמִישִׁי: פ כד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא
הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ־
אֶרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן: כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־חַיַּת
הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל־
רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם

אונקלוס

רַבְרְבַיָּא וְיַת כָּל נַפְשָׁא חַיְתָא דְּרַחֲשָׁא דִּי אַרְחִישׁוּ מַיָּא לְזִנֵיהוֹן וְיַת כָּל עוֹפָא דְּפָרַח[א] לְזִנוֹהִי וַחֲזָא יְיָ אֲרֵי טָב: (כב) וּבְרִיךְ יַתְהוֹן יְיָ לְמֵימָר פּוּשׁוּ וּסְגוּ וּמְלוּ יַת מַיָּא בְּיַמְמַיָּא וְעוֹפָא יִסְגֵּי בְּאַרְעָא: (כג) וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם חֲמִישָׁאי: (כד) וַאֲמַר יְיָ תַּפֵּיק אַרְעָא נַפְשָׁא חַיְתָא לְזִנָהּ בְּעִיר וּרְחֵישׁ וְחֵוַת אַרְעָא לְזִנָהּ וַהֲוָה כֵן: (כה) וַעֲבַד יְיָ יַת חֵוַת אַרְעָא לְזִנָהּ וְיַת בְּעִירָא לְזִנָהּ וְיַת כָּל רִיחֲשָׁא דְאַרְעָא לְזִנוֹהִי וַחֲזָא יְיָ אֲרֵי טָב: (כו) וַאֲמַר יְיָ נַעֲבֵיד אֱנָשָׁא

יא. שמעופף.

רש"י

ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם, התניינם כתיב[כח]: **נפש חיה** - נפש שיש בה חיות: (כב) **ויברך אותם** - לפי שמחסרים אותם ולדין מהם ואוכלין אותם הוצרכו לברכה, ואף החיות הוצרכו לברכה[כט], אלא מפני הנחש שעתיד לקללה לכך לא ברכן שלא יהיה הוא בכלל: **פרו** - לשון פרי, כלומר עשו פירות: **ורבו** - אם לא אמר אלא פרו היה אחד מוליד אחד ולא יותר, ובא ורבו שאחד מוליד הרבה: (כד) **תוצא הארץ** - הוא שפירשתי (פסוק יד) שהכל נברא מיום ראשון, ולא הוצרכו אלא להוציאם: **נפש חיה** - שיש בה חיות: **ורמש** - הם שרצים, שהם נמוכים ורומשים על הארץ וגראים כאילו נגררים שאין הלוכן ניכר. כל לשון רמש ושרץ בלשונו קונמודרי"ש: (כה) **ויעש** - תקנם בצביונם בתיקונן ובקומתן[ל]: (כו) **נעשה אדם** - ענותנותו של הקב"ה למדנו מכאן, לפי שהאדם הוא בדמות המלאכים ויתקנאו בו, לפיכך נמלך בהם. וכשהוא דן את המלכים הוא נמלך בפמליא שלו[לא], שכן מצינו באחאב שאמר לו מיכה רָאִיתִי אֶת ה' יֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמֵד עָלָיו מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ (מלכים ג' כב יט), וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלו מיימינים לזכות ואלו משמאילים לחובה. וכן בְּגְזֵרַת עִירִין פִּתְגָּמָא וּמֵאֲמַר קַדִּישִׁין שְׁאֵלָתָא (דניאל ד יד). אף כאן בפמליא שלו נטל רשות, אמר להם יש בעליונים כדמותי, אם אין כדמותי בתחתונים הרי יש קנאה במעשה בראשית: **נעשה אדם** - אף על פי שלא סייעוהו ביצירתו ויש

מקורי רש"י

כח. עי' בבא בתרא (עד ע"ב): ויברא אלהים את התנינים הגדולים, הכא תרגימו ארזילי דימא. ר' יוחנן אמר, זה לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון, שנאמר ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה וגו'. אמר רב יהודה אמר רב, כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם, אף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקין זה לזה מחריבין כל העולם כולו. מה עשה הקב"ה, סירס את הזכר והרג הנקבה, ומלחה לצדיקים לעתיד לבא. שנאמר והרג את התנין אשר בים. **כט.** עי' פסיקתא רבתי (פרשה כג): ברכו ביציאת כל היום שיש בו חסרון, כתב בו ברכה ואינו חסר. בחמישי נבראו בו עופות ודגים ובני אדם צדין מהן ואוכלין אותן, לפיכך כתב בהן ברכה ואינן חסירים כלום. **ל.** עי' חולין (ס ע"א): אמר רבי יהושע בן לוי, כל מעשה בראשית בקומתן נבראו, בדעתן נבראו, בצביונם נבראו. שנאמר ויכולו השמים והארץ וכל צבאם, אל תקרי צבאם אלא צביונם. **לא.** עי' סנהדרין (לח ע"ב): כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב. הנך למה לי, כדרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן, אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה. שנאמר בגזירת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאילתא התינח כולהי עד די כרסוון רמיו. מאי איכא למימר, אחד לו ואחד לדוד. דתניא, אחד לו ואחד לדוד. ועי' בראשית רבה (פרשה ח סי' ח): ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו אמר לפניו רבון העולם מה אתה נותן פתחון פה למינים, אתמהא, אמר לו כתוב והרוצה לטעות יטעה, אמר לו הקדוש ברוך הוא משה, האדם הזה שבראתי, לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו והוא אומר מה אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני והן אומרים לו למוד מבוראך שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים, כיון שבא לבראת את האדם נמלך במלאכי השרת.

בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף
הַשָּׁמַיִם וּבַבְّהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ
הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ׃ כז וַיִּבְרָא אֱלֹהִים | אֶת־
הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר
וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם׃ כח וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים

אונקלוס

בְּצַלְמָנָא כִּדְמוּתָנָא וְיִשְׁלְטוּן[יב] בְּנוּנֵי
יַמָּא וּבְעוֹפָא דִּשְׁמַיָּא וּבִבְעִירָא
וּבְכָל אַרְעָא וּבְכָל רְחֵשָׁא דְּרָחֵישׁ
עַל אַרְעָא׃ (כז) וּבְרָא יְיָ
יַת אָדָם בְּצַלְמֵיהּ בְּצַלְמָא דַיְיָ
בְּרָא יָתֵיהּ דְּכַר וְנוּקְבָא בְּרָא
יַתְהוֹן׃ (כח) וּבָרִיךְ יַתְהוֹן יְיָ

יב. וישלטו.

רש"י

מקום למיניס לרדות, לא נמנע הכתוב מלגמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן[לב]. ואם כתב אעשה אדם, לא למדנו שהיה מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו. (ותשובת המיניס כתוב בגדו) [ותשובתו כתובה], ויברא את האדם ולא כתב ויברא[לג]: **בצלמנו** - בדפוס שלנו: כדמותנו - להבין ולהשכיל: **וירדו בדגת הים** - יש בלשון הזה לשון רידוי ולשון ירידה, זכה רודה בחיות ובבהמות, לא זכה נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו[לד]: (כז) **ויברא אלהים את האדם בצלמו** - בדפוס העשוי לו, שהכל נברא במאמר והוא נברא בידיס, שנאמר וַתָּשֶׁת עָלַי כַּפֶּכָה[לה] (תהלים קלט ה), נעשה בחותם כמטבע העשויה על ידי רושם שקורין קוני"ץ (ובכ"י קוי"ן והוא בל"א שטעמפעל). וכן הוא אומר (איוב לח יד) תִּתְהַפֵּךְ כְּחֹמֶר חוֹתָם[לו]: **בצלם אלהים ברא אותו** - פירש לך שאותו בלס המתוקן לו בלס דיוקן יולרו הוא: **זכר ונקבה ברא אתם** - ולהלן הוא אומר וַיִּקַּח מֵצַלְעֹתָיו וגו' (ב כא), מדרש אגדה שנבראו שני פרצופים בריאה ראשונה ואחר כך חלקו[לז]. ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנברא שניהם בששי ולא פירש לך כילד ברייתן, ופירש לך במקום אחר (להלן ב ז): (כח) **וכבשה** - חסר וי"ו, ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית. ועוד, ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצווה על פריה ורביה ולא האשה[לח]: (כט-ל) **לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ** - השוה להם

מקורי רש"י

לב. עי' שם: רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן אמר, בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל יום ויום. כיון שהגיע לפסוק הזה שנאמר ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, אמר לפניו, רבון העולם, מה אתה נותן פתחון פה למינים, אתמהא. אמר לו, כתוב, והרוצה לטעות יטעה. אמר לו הקב"ה, משה, האדם הזה שבראתי, לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו, שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו, והוא אומר מה, אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני, והן אומרים לו למוד מבוראך, שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים. כיון שבא לבראת את האדם, נמלך במלאכי השרת. א"ר לוי, לית הכא מלכו אלא משל, למלך שהיה מטייל בפתח פלטין שלו, וראה בלורין א' מושלכת. אמר מה נעשה בה, מהן אומרים דימוסיות, ומהן אומרים פריבטאות. אמר המלך, אינדרטין אני עושה אותה, מי מעכב. **לג.** עי' שם (סי' ט): שאלו המינים את רבי שמלאי, כמה אלהות בראו את העולם. אמר להם, אני ואתם נשאל לימים הראשונים. הה"ד (דברים ד) כי שאל נא לימים ראשונים למן היום אשר ברא אלהים אדם. אשר בראו אין כתיב כאן, אלא אשר ברא. חזרו ושאלו אותו, אמרו לו מה הוא דין דכתיב בראשית ברא אלהים, אמר להם בראו אלהים אין כתיב כאן אלא ברא אלהים. אמר רבי שמלאי, בכל מקום שאתה מוצא פתחון פה למינין אתה מוצא תשובה בצדה. חזרו ושאלו אותו. אמרו לו, מה הוא דין דכתיב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, אמר להון קראון מה דבתריה, ויבראו אלהים את האדם, בצלמיהם לא נאמר, אלא ויברא אלהים את האדם בצלמו. וכיון שיצאו, אמרו לו תלמידיו, רבי, לאלו דחית בקנה. לנו מה את משיב, אמר להם, לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראת מן האדם. מכאן ואילך, בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה, ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה. **לד.** עי' שם (סי' יב): ורדו בדגת הים, אמר רבי חנינא אם זכה רדו, ואם לאו ירדו. אמר רבי יעקב דכפר חנין, את שהוא בצלמנו כדמותנו ורדו, את שאינו בצלמנו כדמותנו ירדו. רבי יעקב דמן כפר חנן אמר, יבא צלמנו ודמותנו וירדה לשאינו דומה לצלמנו, כדמותנו ויברך אותם אלהים. **לה.** אלפא ביתא דרבי עקיבא (נמצא באוצר המדרשים): ומנין שאדם הראשון נברא בכפו של מקום, שנאמר וייצר ה' אלקים את האדם, ונאמר ותשת עלי כפיך (תהלים קלט). **וכן** עי' אבות דרבי נתן (פרק א): ותשת עלי כפך, כיון שסרח, נטל לו הקדוש ברוך הוא אחת מהן. מכאן לאדם ולמקדש כשנבראו, בשתי ידיו נבראו. מניין לאדם שנברא בשתי ידיו, שנאמר ידיך עשוני ויכוננוני (שם קי"ט ע"ג). מניין למקדש שנברא בשתי ידיו, שנאמר מקדש אדני כוננו ידיך (שמות ט"ו י"ז) וכו'. **לו.** עי' תוספתא סנהדרין (פ"ח מ"ג): למה נברא יחידי, להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים ברוך הוא, שבחותם אחד ברא כל העולם כולו, ומחותם אחד יצאו חותמות הרבה. שנ' תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש. **לז.** עי' ברכות (סא ע"א): אמר רבי ירמיה בן אלעזר, דו פרצופין ברא הקדוש ברוך הוא באדם הראשון, שנאמר אחור וקדם צרתני. ויבן ה' אלהים את הצלע, רב ושמואל: חד אמר פרצוף, וחד אמר זנב. בשלמא למאן דאמר פרצוף, היינו דכתיב אחור וקדם צרתני. אלא למאן דאמר זנב, מאי אחור וקדם צרתני, כדרבי אמי, דאמר רבי אמי, אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות. **לח.** עי' בראשית רבה (פרשה ח סי' יב): ר' אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרה, וכבשוה, וכבשה כתיב, האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא

וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הָאָרֶץ
וְכִבְשֻׁהָ וּרְדוּ בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־
חַיָּה הָרֹמֶשֶׂת עַל־הָאָרֶץ: כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה
נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כָּל־עֵשֶׂב | זֹרֵעַ זֶרַע אֲשֶׁר עַל־
פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וְאֶת־כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בּוֹ פְרִי־עֵץ
זֹרֵעַ זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה: ל וּלְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ
וּלְכָל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל | רוֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־
בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת־כָּל־יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה וַיְהִי־
כֵן: לא וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה־
טוֹב מְאֹד וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי: פ
ב א וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם: ב וַיְכַל
אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה

אונקלוס

וַאֲמַר לְהוֹן יְיָ פּוּשׁוּ וּסְגוּ וּמְלוּ יַת
אַרְעָא וּתְקוּפוּ עֲלָהּ[יג] וּשְׁלוּטוּ[יד] בְּנוּנֵי
יַמָּא וּבְעוֹפָא דִּשְׁמַיָּא וּבְכָל חַיְתָא
דְּרָחִישָׁא עַל אַרְעָא: (כט) וַאֲמַר יְיָ הָא
יְהָבִית לְכוֹן יַת כָּל עִשְׂבָּא דְּבַר זַרְעֵיהּ
מִזְּדְרָע[טו] דְּעַל אַפֵּי כָל אַרְעָא וְיַת כָּל
אִילָנָא דְּבֵיהּ פֵּירֵי אִילָנָא דְּבַר זַרְעֵיהּ
מִזְּדְרָע[טז] לְכוֹן יְהוֹן לְמֵיכָל: (ל) וּלְכָל
חֵוַת אַרְעָא וּלְכָל עוֹפָא דִּשְׁמַיָּא וּלְכֹל
דְּרָחִישׁ עַל אַרְעָא דְּבֵיהּ נַפְשָׁא חַיְתָא
יַת כָּל יָרוֹק עִשְׂבָּא לְמֵיכָל וַהֲוָה כֵן:
(לא) וַחֲזָא יְיָ יַת כָּל דְּעָבַד וְהָא תַקִּין[יז]
לַחֲדָא וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם
שְׁתִיתָאי: (א) וְאִשְׁתַּכְלָלוּ[א] שְׁמַיָּא
וְאַרְעָא וְכָל חֵילֵיהוֹן: (ב) וְשֵׁיצֵי יְיָ
בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה עִבִידְתֵּיהּ דְּעָבַד

יג. והתגברו עליו. יד. ושלטו. טו. נזרע. טז. נזרע. יז. מתוקן. א. ונשלמו.

רש"י

הכתוב בהמות וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם, וכשבאו בני נח התיר להן בשר, שנאמר (להלן ט ג) כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי וגו' כירק עשב שהתרתי לאדם הראשון נתתי לכם את כל[לט]: (לא) **יום הששי** - הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה[מ]. דבר אחר, יום הששי שכלם תלוים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון (ס"א שביום ו' בסיון שקבלו ישראל התורה נתחזקו כל יצירת בראשית ונחשב כאילו נברא העולם עתה וזהו יום הששי בה"א שאותו יום ו' בסיון) המוכן למתן תורה[מא]: **ב** (ב) **ויכל אלהים ביום השביעי** - ר' שמעון אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש, אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום[מב]. דבר אחר, מה היה העולם חסר מנוחה באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה:

מקורי רש"י

האשה. ר' יוחנן בן ברוקה אומר, אחד האיש ואחד האשה, על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים וגו'. וכבשוה, וכבשה כתיב, האיש כובש אשתו שלא תצא לשוק, שכל אשה שיוצאה לשוק סופה להכשל. מנא לן, מן דינה, שנאמר (בראשית לד) ותצא דינה, ולבסוף נכשלה. הה"ד (שם) וירא אותה שכם וגו'. **לט.** עי' סנהדרין (נט ע"ב): רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר חנינא, את בריתי הפר, לרבות בני קטורה. אמר רב יהודה אמר רב, אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה, דכתיב לכם יהיה לאכלה, ולכל חית הארץ ולא חית הארץ לכם. וכשבאו בני נח התיר להם. שנאמר כירק עשב נתתי לכם את כל. **מ.** עי' שבת (פח ע"א): מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, ה"א יתירה למה לי, מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית ואמר להם, אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו. **עי'** מדרש תנחומא (בראשית פרק א): יום רביעי, יום חמישי, יום הששי. ה"א יתירה למה, שהרי בכולן לא נאמר אלא יום אחד, יום שני, וכן לכולם, מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם, אם ישראל מקבלים התורה שיש בה ה' ספרים מוטב, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו. וכן בני קרח אמרו נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי. **מא.** עי' מדרש חסרות ויתרות (בתי מדרשות חלק ב): הששי, אמר הקדוש ברוך הוא, אם אין ישראל מקבלים את התורה בששה בחדש, אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו. **מב.** עי' בראשית רבה (פרשה י סי' ט): רבי שאליה לרבי ישמעאל ב"ר יוסי. א"ל, שמעת מאביך מהו ויכל אלהים ביום השביעי, אתמהא, אלא כזה שהוא מכה בקורנוס על גבי הסדן. הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך, אר"ש בן יוחאי, בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש. אבל הקב"ה, שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה.

אונקלוס

וְנַחַ בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה מִכָּל עֲבִידְתֵּיהּ דְּעָבָד: (ג) וּבָרִיךְ יְיָ יַת יוֹמָא שְׁבִיעָאָה וְקַדִּישׁ יָתֵיהּ אֲרֵי בֵיהּ נַחַ מִכָּל עֲבִידְתֵּיהּ דִּי בְרָא יְיָ לְמֶעֱבַד: (ד) אִלֵּין תּוֹלְדַת שְׁמַיָּא וְאַרְעָא כַּד אִתְבְּרִיאוּ בְּיוֹמָא דְּעָבַד יְיָ אֱלֹהִים אַרְעָא וּשְׁמַיָּא: (ה) וְכֹל אִילָנֵי חַקְלָא עַד לָא הֲווֹ בְּאַרְעָא וְכָל עִשְׂבָּא דְחַקְלָא עַד לָא צְמָח אֲרֵי לָא אָחִית מִטְרָא יְיָ אֱלֹהִים

ב. ונח. ג. נח. ד. עצי. ה. הוריד.

וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה:
ג וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי
בוֹ שָׁבַת מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים
לַעֲשׂוֹת: פ שני ד אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ
בְּהִבָּרְאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם:
ה וְכֹל | שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל־עֵשֶׂב
הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח כִּי לֹא הִמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים

ה. זעירא

רש"י

(ג) **ויברך ויקדש** - ברכו במן, שכל ימות השבוע ירד להם עומר לגלגולת ובששי לחם משנה, וקדשו במן, שלא ירד כלל בשבת, והמקרא כתוב על שם העתיד[מג]: **אשר ברא אלהים לעשות** - המלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשאה בששי כמו שמפורש בב"ר (פי"א סי' ט)[מד]: (ד) **אלה** - האמורים למעלה: **תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה'** - ללמדך שכולם נברא בראשון[מה]. דבר אחר, בהבראם בה' בראם, שנאמר כִּי בְּיָהּ ה' צוּר עוֹלָמִים (ישעיה כו ד), בב' אותיות הללו של השם יצר שני עולמים. ולמדך כאן שהעולם הזה נברא בה"א רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת, כה"א זאת שסתומה מכל לדדיה ופתוחה למטה לרדת דרך שם[מו]. (ס"א, רמז כמו שה"א פתוחה למטה כך העולם פתוח לשבים בתשובה. ועולם הבא נברא ביו"ד לומר שצדיקים שבאותו זמן מועטים כמו י' שהיא קטנה באותיות): (ה) **טרם יהיה בארץ** - כל טרם שבמקרא לשון עד לא הוא, ואינו לשון קודם, ואינו נפעל לומר הטרים כאשר יאמר הקדים, וזה מוכיח. ועוד אחר כִּי טֶרֶם פִּיקֹחוֹן (שמות ט ל), עדיין לא תראון. ואף זה תפרש, עדיין לא היה בארץ כשנגמרה בריאת העולם בששי קודם שנברא אדם: **וכל עשב השדה טרם יצמח** - עדיין לא צמח. ובשלישי שכתוב ותוצא, לא יצאו, אלא על פתח הקרקע עמדו עד יום ששי[מז]. ולמה, כי לא המטיר. ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים[מח]: **ה' אלהים** - ה' הוא שמו, אלהים שהוא שופט ושליט על כל [העולם]. וכן פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו, ה' שהוא אלהים:

מקורי רש"י

מג. עי' שם (פרשה יא סי' ב): ויברך אלהים את יום השביעי וגו'. רבי ישמעאל אומר ברכו במן, וקדשו במן. ברכו במן, שכל ימות השבת היה יורד עומר בערב שבת שני עומרים. וקדשו במן, שלא ירד בו כל עיקר. רבי נתן אומר ברכו במן וקדשו בברכה. רבי יצחק אמר, ברכו במן וקדשו במקושש וברכו בעטיפה. רב הונא אמר, צריך להחליף. ר' חייא בשם ר"י אמר, צריך לערב. אבין בר חסדאי אמר, צריך לשלשל. **מד.** ז"ל: אמר רבי בנייא אשר ברא אלהים ועשה אין כתיב כאן אלא אשר ברא אלהים לעשות כל מה שהיה הקב"ה עתיד לבראות בז' הקדים וברא אותו בו'. **מה.** עי' בראשית רבה (פרשה יב סי' ד): רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר ויכלו השמים והארץ בזמנן וכל צבאם בזמנן. א"ל רבי נחמיה, והא כתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, מלמד שבו ביום נבראו, בו ביום הוציאו תולדות. אמר לו, והכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, יום שני, יום שלישי, יום רביעי, יום חמישי, יום ששי, אמר לו רבי נחמיה, כמלקטי תאנים הן, כל אחד ואחד הופיע בזמנו. ר' ברכיה על הדא דר' נחמיה אמר, ותוצא הארץ דבר שהיה פקוד בידיה. **מו.** עי' מנחות (כט ע"ב) אם העולם הבא ביו"ד והעולם הזה בה"י, אם העולם הזה ביו"ד והעולם הבא בה"י, כשהוא אומר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, אל תקרי בהבראם אלא בה"י בראם [הוי אומר העולם הזה בה"י והעולם הבא ביו"ד]. ומפני מה נברא העולם הזה בה"י, מפני שדומה לאכסדרה, שכל הרוצה לצאת יצא. ומ"ט תליא כרעיה, דאי הדר בתשובה מעיילי ליה. וליעייל בהך, לא מסתייעא מילתא. **מז.** עי' חולין (ס ע"ב): רב אסי רמי כתיב ותוצא הארץ דשא בתלת בשבתא וכתיב וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ במעלי שבתא מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים וירדו גשמים וצמחו ללמדך שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים רב נחמן בר פפא הויא ליה ההיא גינתא שדי ביה ביזרני ולא צמח בעא רחמי אתא מיטרא וצמח אמר היינו דרב אסי. **ועי'** בראשית רבה (פרשה יג סי' א): וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. הכא את אמר וכל שיח השדה, ולהלן את אמר ויצמח ה' אלהים מן האדמה. א"ר חנינא, להלן לגן עדן, וכאן לישובו של עולם. תני ר' חייא, אלו ואלו לא צמחו עד שירדו עליהם גשמים. **מח.** עי' הערה הקודמת.

עַל־הָאָרֶץ וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה׃ ו וְאֵד
יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאֲדָמָה׃
ז וַיִּיצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־הָאֲדָמָה
וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה׃

אונקלוס

עַל אַרְעָא וְאֵינַשׁ לֵית לְמִפְלַח יַת אַדְמְתָא׃ (ו) וַעֲנָנָא הֲוָה סָלֵקׄ מִן אַרְעָא וְאַשְׁקֵי יַת כָּל אַפֵּי אַדְמְתָא׃ (ז) וּבְרָא יְיָ אֱלֹהִים יַת אָדָם עַפְרָא מִן אַדְמְתָא וּנְפַח בְּאַפּוֹהִי נִשְׁמְתָא דְחַיֵּי וַהֲוַת בְּאָדָם לְרוּחַ מְמַלְלָא׃

ו. וענן היה עולה ז. ויברא. ח. לרוח מדברת.

רש"י

(ו) **ואד יעלה** - לענין ברייתו של אדם העלה התהום והשקה ענינים לשרות העפר, ונברא אדם כגדל זה שנותן מים ואח"כ לש את העיסה, אף כאן והשקה ואח"כ ויצר[מט]: (ז) **וייצר** - שתי יצירות, יצירה לעולם הזה ויצירה לתחיית המתים. אבל בבהמה שאינה עומדת לדין, לא נכתב ביצירתה שני יודי"ן: **עפר מן האדמה** - נבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שבכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה[נא]. דבר אחר, נטל עפרו ממקום שנאמר בו מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי (שמות כ כא), הלואי תהא לו [אדמה] כפרה ויוכל לעמוד[נב]: **ויפח באפיו** - עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים. לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים. הוזקק בששי לברואות בו (בעליונים ובתחתונים) [מעליונים ומתחתונים], ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד[נג]: **לנפש חיה** - אף בהמה וחיה נקראו נפש חַיָּה (פסוק יט), אך זו של אדם חיה שבכולן שנתוסף בו דעה ודבור:

מקורי רש"י

מט. עי' בראשית רבה (פרשה יד סי' א): וייצר ה' אלהים. כתיב (משלי כט) מלך במשפט יעמיד ארץ וגו'. מלך, זה מלכי המלכים הקב"ה, במשפט יעמיד ארץ, שברא את העולם בדין, שנאמר בראשית ברא אלהים (שם). ואיש תרומות יהרסנה, זה אדם הראשון, שהיה גמר חלתו של עולם. ונקראת חלה תרומה, שנאמר (במדבר טו) ראשית עריסותיכם, וגו'. א"ר יוסי בן קצרתה, כאשה הזאת שהיא משקשקת עיסתה במים, ומגבהת חלתה מבנתיים. כך בתחלה ואד יעלה מן הארץ וגו', ואחר כך וייצר ה' אלהים וגו'. ועי' שמות רבה (פרשה ל סי' יג): ואיש תרומות יהרסנה, זה אדם. מה דרכה של אשה בשעה שהיא מבקשת להפריש חלתה, מגבלת את הקמח ואח"כ נוטלת חלה, כך עשה האלהים, גבל את העולם, ואח"כ נטל אדם. שנאמר (בראשית ב) ואד יעלה מן הארץ, ואח"כ וייצר. כיון שחטא, א"ל האלהים (שם ג) ארורה האדמה בעבורך. לכך נאמר ואיש. **נ.** תנחומא (תזריע סי' א): אמר רבי יוחנן, כתיב בו באדם הראשון שתי יצירות, שני יודי"ן. שנאמר וייצר ה' אלקים את האדם: יצירה אחת בעולם הזה, ויצירה אחת לעולם הבא. אבל הבהמה והחיה והעוף יצירה אחת כתיב בהן, ביו"ד אחת, דכתיב ויצר ה' אלקים מן האדמה כל חית השדה. **ועי'** ברכות (סא ע"א): דרש רב נחמן בר רב חסדא, מאי דכתיב וייצר ה' אלהים את האדם בשני יודי"ן, שני יצרים ברא הקדוש ברוך הוא, אחד יצר טוב ואחד יצר רע. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק. אלא מעתה בהמה דלא כתיב בה וייצר לית לה יצרא, והא קא חזינן דמזקא ונשכא ובעטא, אלא כדרבי שמעון בן פזי, דאמר רבי שמעון בן פזי, אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי. אי נמי, כדרבי ירמיה בן אלעזר, דאמר רבי ירמיה בן אלעזר: דו פרצופין ברא הקדוש ברוך הוא באדם הראשון, שנאמר אחור וקדם צרתני. **נא.** עי' תנחומא (פקודי סי' ג): כשרצה הקדוש ברוך הוא לעשות האדם וכו', התחיל מקבץ את גופו של אדם הראשון מארבע רוחות העולם, כדי שלא תאמר הארץ אין עפר גופך משלי, אם לוקח ממזרח ויפטר במערב, כדי שלא תאמר ארץ מערב אין עפר גופך משלי, לא אקבלך, ולפיכך נטלו מארבע רוחות העולם כדי שבכל מקום שיפטר שיקבלו הארץ. כמו שנאמר (בראשית ג) כי עפר אתה. **נב.** עי' נזיר (לה ע"ב): תני, בר קפרא אומר, או בקבר או ברקב, אמר רבי יודה בן פזי, מלא תרווד אחד נטל הקב"ה ממקום המזבח וברא בו אדם הראשון. אמר, הלואי ייברא ממקום המזבח, ותהא לו עמידה. הדא הוא דכתיב (בראשית ב) וייצר יי' אלהים את האדם עפר מן האדמה, וכתיב (שמות כ) מזבח אדמה תעשה לי. מה אדמה שנאמר להלן מזבח, אף כאן מזבח. **נג.** עי' בראשית רבה (פרשה יב סי' ח): כל מה שאתה רואה תולדות שמים וארץ הן, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. בשני ברא מן העליונים, שנא' ויאמר אלהים יהי רקיע, בשלישי ברא מן התחתונים, ויאמר אלהים תדשא הארץ. ברביעי ברא מן העליונים, ויאמר אלהים יהי מאורות. בחמישי ברא מן התחתונים, ויאמר אלהים ישרצו המים. בששי בא לבראות את אדם. אמר, אם אני בורא אותו מן העליונים, עכשיו העליונים רבים על התחתונים בריה אחת, ואין שלום בעולם. ואם אני בורא אותו מן התחתונים, עכשיו התחתונים רבים על העליונים בריה אחת, ואין שלום בעולם. אלא הרי אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים בשביל שלום. הה"ד, וייצר ה' אלהים את האדם וגו' עפר מן האדמה מן התחתונים, ויפח באפיו נשמת חיים, מן העליונים. דאמר רבי שמעון בן לקיש, המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו, המשל זה גבריאל, ופחד זה מיכאל.

ח וַיִּטַּע יְהוָה אֱלֹהִים גַּן־בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם וַיָּשֶׂם שָׁם
אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר׃ ט וַיַּצְמַח יְהוָה אֱלֹהִים
מִן־הָאֲדָמָה כָּל־עֵץ נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל
וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע׃
י וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד
וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים׃ יא שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן הוּא
הַסֹּבֵב אֵת כָּל־אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר־שָׁם הַזָּהָב׃
יב וְזָהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב שָׁם הַבְּדֹלַח וְאֶבֶן
הַשֹּׁהַם׃ יג וְשֵׁם־הַנָּהָר הַשֵּׁנִי גִיחוֹן הוּא הַסּוֹבֵב
אֵת כָּל־אֶרֶץ כּוּשׁ׃ יד וְשֵׁם הַנָּהָר הַשְּׁלִישִׁי חִדֶּקֶל
הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת אַשּׁוּר וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא
פְּרָת׃ טו וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם וַיַּנִּחֵהוּ

אונקלוס

(ח) וּנְצִיב יְיָ אֱלֹהִים גִּינְתָּא בְּעֵדֶן מִלְּקַדְמִין וְאַשְׁרֵי[ט] תַּמָּן יַת אָדָם דִּבְרָא׃ (ט) וְאַצְמַח יְיָ אֱלֹהִים מִן אַרְעָא כָּל אִילַן דִּמְרַגַּג לְמֶחֱזֵי וְטַב לְמֵיכָל וְאִילָן דְּחַיֵּי בְּמְצִיעוּת[י] גִּינְתָּא וְאִילַן דְּאָכְלֵי פֵּירוֹהִי חַכְּמִין בֵּין טַב לְבִישׁ[יב]׃ (י) וְנַהֲרָא הֲוָה[יג] נָפִיק מֵעֵדֶן לְאַשְׁקָאָה יַת גִּנְתָּא וּמִתַּמָּן מִתְפְּרַשׁ וַהֲוָה לְאַרְבְּעָה רֵישֵׁי נַהֲרִין׃ (יא) שׁוּם חַד פִּישׁוֹן הוּא דְּמַקִּיף יַת כָּל אֲרַע דַּחֲוִילָה דִּי תַמָּן דַּהֲבָא׃ (יב) וְדַהֲבָא דְּאַרְעָא הַהִיא טָב תַּמָּן בְּדוֹלְחָא וְאַבְנֵי בוּרְלָא׃ (יג) וְשׁוּם נַהֲרָא תִּנְיָנָא גִּיחוֹן הוּא דְּמַקִּיף יַת כָּל אֲרַע כּוּשׁ׃ (יד) וְשׁוּם נַהֲרָא תְּלִיתָאָה דִּיגְלַת הוּא דִּמְהַלִּיךְ לְמַדִּינְחָא[יד] דְּאַתּוּר וְנַהֲרָא רְבִיעָאָה הוּא פְּרָת׃ (טו) וּדְבַר יְיָ אֱלֹהִים יַת אָדָם וְאַשְׁרְיֵיהּ

ט. והניח (עי׳ לקמן פסוק טו). י. הארץ. יא. באמצע. יב. שאוכלים פירותיו מבחינים בין טוב לרע. יג. היה. יד. למזרח.

רש״י

(ח) מקדם - במזרחו של עדן נטע את הגן[נד]. ואם תאמר, הרי כבר נאמר (לעיל ו׳ מ) וַיִּבְרָא וגו׳ אֶת הָאָדָם וגו׳. ראיתי בברייתא של ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי מל״ב מדות שהתורה נדרשת וזו אחת מהן, כלל שלאחריו מעשה הוא פרטו של ראשון, ויברא את האדם וגו׳ זהו כלל, סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו, חזר ופירש וַיִּצֶר ה׳ אֱלֹהִים וגו׳ (פ׳ ז), וַיַּצְמַח לו גן עדן (פסוק ט), וַיַּנִּיחֵהוּ בְּגַן עֵדֶן (פסוק טו), וַיַּפֵּל עליו תַּרְדֵּמָה (פסוק כא), השומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון. וכן אצל הבהמה, חזר וכתב (פסוק יט) וַיִּצֶר ה׳ וגו׳ מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה, כדי לפרש ויבא אל האדם לקרות שם, וללמד על העופות שנברא מן הרקק: (ט) ויצמח - לענין הגן הכתוב מדבר: בתוך הגן - באמצע הגן[נה]: (יא) פישון - הוא נילוס נהר מצריים[נו], ועל שם שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון, כמו וּפָשׁוּ פָּרָשָׁיו (חבקוק ג׳ ח). דבר אחר, פישון שהוא מגדל פשתן שנאמר אצל מצריים (ישעיה יט ט) וּבֹשׁוּ עֹבְדֵי פִשְׁתִּים[נז]: (יג) גיחון - שהיה הולך והומה והמייתו גדולה מאד, כמו וְכִי יִגַּח (שמות כא׳ כח), שמגיח והולך והומה: (יד) חדקל - שמימיו חדין וקלין (ברכות נט ע״ב): פרת - שמימיו פרין ורבין (שם) ומבדרין את האדם[נח]: כוש ואשור - עדיין לא היו, וכתב המקרא על שם העתידים[נט]: קדמת אשור - למזרחה של אשור: הוא פרת - החשוב על כלם, המזכר על שם ארץ ישראל: (טו) ויקח - לקחו בדברים נאים ופתהו ליכנס[ס]:

מקורי רש״י

נד. עי׳ שם (פרשה כא סי׳ ט): מקדם, רב אמר בכל מקום רוח מזרחית קולטת. **נה.** עי׳ זהר (בראשית לה ע״א): עץ החיים במציעות דגנתא ממש. **נו.** עי׳ זהר (חיי שרה קכה ע״א): שם האחד פישון, מאי שם האחד פישון, המיוחד מכלם פישון, והוא הנופל בארץ מצרים, ולפיכך היתה חכמת (לישראל) מצרים יותר מכל העולם. **נז.** עי׳ בראשית רבה (פרשה טז סי׳ ב): שם האחד פישון, שהוא מגדל פשתן, ומימיו מהלכין בשופי. **נח.** עי׳ שם (סי׳ ג): פרת, שפרה ורבה עד שעוברין אותו בספינות. פרת, שמימיו פרין ורבין. פרת, שמפרש והולך עד שכלה במגריפה כבר, שמימיו כלין כבר, שפירותיו גסין ואינן יורדין בכברה. **נט.** עי׳ שם: ושם הנהר השני גיחון וגו׳ עדיין לא עמד כוש, והוא אומר את כל ארץ כוש, אתמהא, אלא מגיד מראשית אחרית. **ס.** עי׳ שם (סי׳ ד): ויקח ה׳ אלהים את האדם וגו׳ רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר, עילה אותו. היך מה דאת אמר ולקחום עמים והביאום וגו׳. רבי נחמיה אמר, פיתה אותו. היך מה דאת אמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳ וגו׳ (הושע יד).

בְּגַן־עֵדֶן לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ׃ טז וַיְצַו יְהוָה אֱלֹהִים
עַל־הָאָדָם לֵאמֹר מִכֹּל עֵץ־הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל׃
יז וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְּיוֹם
אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת׃ יח וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים
לֹא־טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה־לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃
יט וַיִּצֶר יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־חַיַּת הַשָּׂדֶה
וְאֵת כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל־הָאָדָם לִרְאוֹת
מַה־יִּקְרָא־לוֹ וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא־לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה
הוּא שְׁמוֹ׃ שלישי כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת לְכָל־
הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם
לֹא־מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃ כא וַיַּפֵּל יְהוָה אֱלֹהִים |
תַּרְדֵּמָה עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו

אונקלוס

בְּגִינְתָּא דְעֵדֶן לְמִיפְלְחָהּ וּלְמִיטְרָהּ׃
(טז) וּפַקִּיד יְיָ אֱלֹהִים עַל אָדָם לְמֵימָר
מִכֹּל אִילַן גִּינְתָּא מֵיכַל תֵּיכוּל׃
(יז) וּמֵאִילָן דְּאָכְלִין פֵּירוֹהִי חַכְּמִין
בֵּין טָב לְבִישׁ[טו] לָא תֵכוּל מִינֵיהּ אֲרֵי
בְּיוֹמָא דְתֵיכוּל מִינֵיהּ מֵימַת תְּמוּת׃
(יח) וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים לָא תַקִּין דִּיהֱוֵי
אָדָם בִּלְחוֹדוֹהִי אַעֲבִיד לֵיהּ סְמַךְ[טז]
כְּקִבְלֵיהּ׃ (יט) וּבְרָא[יז] יְיָ אֱלֹהִים מִן
אַרְעָא כָּל חֵיוַת בָּרָא וְיַת כָּל עוֹפָא
דִּשְׁמַיָּא וְאַיְתֵי לְוַת אָדָם לְמֶחֱזֵי מַה
יִקְרֵי לֵיהּ וְכָל דִּי הֲוָה קָרֵי לֵיהּ אָדָם
נַפְשָׁא חַיְתָא הוּא שְׁמֵיהּ׃ (כ) וּקְרָא
אָדָם שְׁמָהָן לְכָל בְּעִירָא וּלְעוֹפָא
דִּשְׁמַיָּא וּלְכָל חֵיוַת בָּרָא וּלְאָדָם
לָא אַשְׁכַּח סְמַךְ[יח] כְּקִבְלֵיהּ׃
(כא) וּרְמָא[יט] יְיָ אֱלֹהִים שִׁינְתָּא[כ] עַל
אָדָם וּדְמוּךְ וּנְסִיב חֲדָא מֵעִילְעוֹהִי

טו. שאוכלים פירותיו מבחינים בין טוב לרע.
טז. משענת. יז. ויברא. יח. משענת.
יט. והטיל. כ. שינה.

רש"י

(יח) **לא טוב היות וגו'** - שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקב"ה יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה בתחתונים ואין לו זוג: **עזר כנגדו** - זכה עזר, לא זכה כנגדו להלחם[א]: (יט) **ויצר וגו' מן האדמה** - היא יצירה, היא עשייה האמורה למעלה (לא כה) ויעש אלהים את חית הארץ וגו', אלא בא ופירש שהעופות מן הרקק נברא, רקק גריבל"א בלע"ז, שיש בה מים ויבשה לפי שאמר למעלה שמן המים נברא, וכאן אמר מן האדמה נברא. ועוד למדך כאן, שבשעת יצירתן מיד בו ביום הביאם אל האדם לקרות להם שם[ב]. ובדברי אגדה, יצירה זו לשון רידוי וכבוש, כמו כִּי תָצוּר אֶל עִיר (דברים כ יט), שכבשן תחת ידו של אדם[ג]: **וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו'** - סרסהו ופרשהו, כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם, הוא שמו לעולם[ד]: (כ-כא) **ולאדם לא מצא עזר** - ויפל ה' אלהים תרדמה. כשהביאן הביאן לפניו כל מין ומין זכר ונקבה, אמר לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג, מיד ויפל[ה]: **מצלעותיו** - מסטריו, כמו וְלָלַע הַמִּשְׁכָּן (שמות כו כ).

מקורי רש"י

סא. עי' יבמות (סג ע"א): אמר רבי אלעזר, מאי דכתיב אעשה לו עזר כנגדו, זכה עוזרתו, לא זכה כנגדו. ואיכא דאמרי ר' אלעזר רמי, כתיב כנגדו וקרינן כניגדו, זכה כנגדו, לא זכה מנגדתו. אשכחיה רבי יוסי לאליהו. אמר ליה, כתיב אעשה לו עזר, במה אשה עוזרתו לאדם, אמר ליה אדם מביא חיטין, חיטין כוסס, פשתן, פשתן לובש, לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו. **סב.** עי' חולין (כז ע"ב): ועוד שאלו, כתוב אחד אומר, ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף, אלמא ממיא איברו, וכתיב ויצר ה' אלהים מן האדמה, כל חית השדה, ואת כל עוף השמים, אלמא מארעא איברו, אמר לו, מן הרקק נבראו, ראה תלמידיו מסתכלים זה בזה, אמר להם, קשה בעיניכם שדחיתי את אויבי בקש, מן המים נבראו. ולמה הביאן אל האדם לקרות להן שם. **סג.** עי' בראשית רבה (פרשה יז סי' ד): ויצר ה' אלהים מן האדמה. בעון קומי רבי יוחנן בן זכאי, כתיב ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה, ומה ת"ל ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה, אמר להן להלן לבריאה וכאן לכבוש. **סד.** אלפא ביתא דרבי עקיבא (נמצא באוצר המדרשים): ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם (שמות ד'), אני הוא ששמתי פה ולשון לאדה"ר, שהפקדתיו על כל באי עולם כפקיד, להפקיד כל בריות שבעולם, ולקרוא כל אחד ואחד בשמו, ולשום שמות לכל בריה ובריה. שנאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו. **סה.** עי' בראשית רבה (פרשה יז סי' ד): חזר והעבירן לפניו זוגות, אמר לכל יש בן זוג, ולי אין בן זוג, ולאדם לא מצא עזר כנגדו, אתמהא. ולמה לא בראה לו תחלה, אלא צפה הקב"ה שהוא עתיד לקרות עליה תגר, לפיכך לא בראה לו עד שתבעה בפיו. כיון שתבעה, מיד ויפל ה' אלהים תרדמה וגו'.

וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה׃ כב וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הַצֵּלָע אֲשֶׁר־לָקַח מִן־הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל־הָאָדָם׃ כג וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הַפַּעַם עֶצֶם מֵעֲצָמַי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לֻקֳחָה־זֹּאת׃ כד עַל־כֵּן יַעֲזָב־אִישׁ אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד׃ כה וַיִּהְיוּ שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִּים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבֹּשָׁשׁוּ׃

אונקלוס

וּמְלֵי[כא] בִּסְרָא תְּחוֹתָהּ׃ (כב) וּבְנָא יְיָ אֱלֹהִים יַת עִילְעָא דְּנְסִיב מִן אָדָם לְאִתְּתָא וְאַיְתְיֵהּ לְוַת אָדָם׃ (כג) וַאֲמַר הָאָדָם הֲדָא זִמְנָא גַּרְמָא מִגַּרְמַי וּבִיסְרָא מִבִּסְרִי לְדָא יִתְקְרֵי אִתְּתָא אֲרֵי מִבַּעְלָא[כב] נְסִיבָא דָּא׃ (כד) עַל כֵּן יִשְׁבּוֹק גְּבַר בֵּית מִשְׁכְּבֵיהּ[כג] אָבוּהִי וְאִמֵּיהּ וְיִדְבַּק בְּאִתְּתֵיהּ וִיהוֹן לְבִסְרָא חָד׃ (כה) וַהֲווֹ תַרְוֵיהוֹן עַרְטִילָאִין אָדָם וְאִתְּתֵיהּ וְלָא מִתְכָּלְמִין׃

כא. ומילא. כב. מבעלה. כג. בית משכבם של וכו׳.

רש״י

זהו שאמרו שני פרצופים נברא[סו]: ויסגר - מקוס החתך[סז]: ויישן ויקח - שלא ירא תחיכת הבשר שממנו נברא[ת] ותמצה עליו[סח]: (כב) ויבן - כבנין, רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה לקבל הולד, כאומר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה, שלא יכביד משאו על קירותיו[סט]: ויבן את הצלע לאשה - להיות אשה, כמו וַיַּעַשׂ אוֹתוֹ גִדְעוֹן לְאֵפוֹד (שופטים ח כז), להיות אפוד: (כג) זאת הפעם - מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה, ולא נתקררה דעתו עד שבא על חוה (יבמות סג ע״ב): לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו׳ - לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקודש[ע]: (כד) על כן יעזב איש - רוח הקודש אומרת כן, לאסור על בני נח העריות[עא]: לבשר אחד - הולד נוצר על ידי שניהם, ושם נעשה בשרם אחד[עב]: (כה) ולא יתבוששו - שלא היו יודעים דרך ניעות להבחין בין טוב לרע. ואע״פ שנתנה בו דעה לקרות שמות, לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע:

מקורי רש״י

סו. עי׳ שם (פרשה ח סי׳ א): אדם הראשון אנדרוגינוס בראו, הדא הוא דכתיב זכר ונקבה בראם. א״ר שמואל בר נחמן בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון, דיו פרצופים בראו, ונסרו ועשאו גביים, גב לכאן וגב לכאן. איתיבון ליה, והכתיב ויקח אחת מצלעותיו, אמר להון, מתרין סטרוהי. היך מה דאת אמר, ולצלע המשכן דמתרגמינן ולסטר משכנא וגו׳ (שמות כו). וכן עי׳ עירובין (יח ע״א): אמר רבי ירמיה בן אלעזר, דיו פרצוף פנים היה לו לאדם הראשון, שנאמר אחור וקדם צרתני. כתיב ויבן ה׳ אלהים את הצלע וגו׳, רב ושמואל: חד אמר, פרצוף, וחד אמר, זנב. **סז.** עי׳ ברכות (סא ע״א): בשלמא למאן דאמר פרצוף, היינו דכתיב ויסגור בשר תחתנה אלא למאן דאמר זנב מאי ויסגר בשר תחתנה אמר רבי ירמיה ואיתימא רב זביד ואיתימא רב נחמן בר יצחק לא נצרכה אלא למקום חתך. **סח.** עי׳ סנהדרין (לט ע״א): אמר ליה כופר לרבן גמליאל, אלהיכם גנב הוא, דכתיב ויפל ה׳ אלקים תרדמה על האדם ויישן. אמרה ליה ברתיה, שבקיה, דאנא מהדרנא ליה. אמרה ליה, תנו לי דוכוס אחד. אמר לה, למה ליך. ליסטין באו עלינו הלילה, ונטלו ממנו קיתון של כסף, והניחו לנו קיתון של זהב. אמר לה, ולוואי שיבא עלינו בכל יום. ולא יפה היה לו לאדם הראשון, שנטלו ממנו צלע אחת ונתנו לו שפחה לשמשו, אמר לה, הכי קאמינא, אלא לשקליה בהדיא. אמרה ליה, אייתו לי אומצא דבישרא. אייתו לה, אותבה תותי בחשא. אפיקתה, אמרה ליה, אכול מהאי. אמר לה, מאיסא לי. אמרה ליה, ואדם הראשון נמי, אי הות שקילה בהדיא, הוה מאיסא ליה. אמר ליה כופר לרבן גמליאל, ידענא אלהייכו מאי קא עביד. **סט.** עי׳ עירובין (יח ע״א): ויבן ה׳ אלהים, אמר רב חסדא ואמרי לה במתניתא תנא, מלמד שבנאה הקדוש ברוך הוא לחוה כבניין אוצר, מה אוצר זה רחב מלמטה וקצר מלמעלה כדי לקבל את הפירות, אף האשה רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה כדי לקבל את הולד. **ע.** עי׳ בראשית רבה (פרשה יח סי׳ ד): לזאת יקרא אשה, כי מאיש לוקחה זאת. מכאן שניתנה התורה בלשון הקודש. רבי פנחס ורבי חלקיה בשם רבי סימון אמרי, כשם שניתנה תורה בלשון הקודש, כך נברא העולם בלשון הקודש. שמעת מימיך אומר גיני גיניא, אנתרופי אנתרופא, גברא גברתא, אלא איש ואשה למה, שהלשון הזה נופל על הלשון הזה. **עא.** סנהדרין (נח ע״א, עיי״ש כל הסוגיא): על כן יעזב איש את אביו ואת אמו, רבי אליעזר אומר, אביו, אחות אביו. אמו, אחות אמו. רבי עקיבא אומר, אביו, אשת אביו. אמו, אמו ממש. ודבק, ולא בזכר. באשתו, ולא באשת חבירו. והיו לבשר אחד, מי שנעשים בשר אחד, יצאו בהמה וחיה שאין נעשין בשר אחד. **עב.** עי׳ שם: והיו לבשר אחד מי שנעשים בשר אחד יצאו בהמה וחיה שאין נעשין בשר אחד. ועי׳ ירושלמי (קידושין פ״א מ״א) ר׳ לעזר בשם רבי חנינה בן נח שבא על אשתו שלא כדרכה נהרג מה טעם (בראשית ב) ודבק באשתו והיו לבשר אחד ממקום ששניהן עושין בשר אחד.

ג א וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר
עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל־הָאִשָּׁה אַף כִּי־
אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן: ב וַתֹּאמֶר
הָאִשָּׁה אֶל־הַנָּחָשׁ מִפְּרִי עֵץ־הַגָּן נֹאכֵל: ג וּמִפְּרִי
הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ־הַגָּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ
מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ פֶּן תְּמֻתוּן: ד וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ
אֶל־הָאִשָּׁה לֹא־מוֹת תְּמֻתוּן: ה כִּי יֹדֵעַ אֱלֹהִים כִּי

אונקלוס

(א) וְחִוְיָא הֲוָה עָרִים מִכֹּל חֵיוַת בָּרָא
דִּי עֲבַד יְיָ אֱלֹהִים וַאֲמַר לְאִתְּתָא
בְּקוּשְׁטָא[א] אֲרֵי אָמַר יְיָ לָא תֵכְלוּן
מִכֹּל אִילַן גִּינְתָא: (ב) וַאֲמַרַת אִתְּתָא[ב]
לְחִוְיָא מִפֵּירֵי אִילַן גִּנְתָא נֵיכוֹל:
(ג) וּמִפֵּירֵי אִילָנָא דִּי בְּמְצִיעוּת[ג]
גִּינְתָא אָמַר יְיָ לָא תֵכְלוּן מִינֵיהּ וְלָא
תִקְרְבוּן[ד] בֵּיהּ דִּלְמָא תְּמוּתוּן:
(ד) וַאֲמַר חִוְיָא לְאִתְּתָא לָא מְמָת
תְּמוּתוּן: (ה) אֲרֵי גְּלֵי קֳדָם[ה] יְיָ אֲרֵי

א. באמת. ב. האשה. ג. באמצע.
ד. תקרבו. ה. גלוי לפני.

רש"י

ג (א) **והנחש היה ערום** - מה ענין זה לכאן, היה לו לסמוך **וַיַּעַשׂ לָאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּישֵׁם** (פסוק כא), אלא ללמדך מאיזו סבה קפץ הנחש עליהם, ראה אותם ערומים ועסוקים במשמש לעין כל ונתאוה להם[עג]: **ערום מכל** - לפי ערמתו וגדולתו היתה מפלתו, ערום מכל ארור מכל[עד]: **אף כי אמר וגו'** - שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וגו'. ואע"פ שראה אותם אוכלים משאר פירות, הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ: (ג) **ולא תגעו בו** - הוסיפה על הציווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי ל ו) **אַל תּוֹסֶף עַל דְּבָרָיו**[עה]: (ד) **לא מות תמותון** - דחפה עד שנגעה בו. אמר לה, כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה[עו]: (ה) **כי יודע** - כל אומן שונא את בני אומנותו, מן העץ אכל ובראו את העולם[עז]: **והייתם כאלהים** - יוצרי עולמות[עח]:

מקורי רש"י

עג. עי' בראשית רבה (פרשה יח סי' ו): והנחש היה ערום. לא היה צריך קרא לומר אלא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו וגו', אמר ר' יהושע בן קרחה, להודיעך מאי זו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע, מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה. אמר רבי יעקב דכפר חנין, שלא להפסיק בפרשתו של נחש. **עד.** עי' שם (פרשה יט סי' א): רבה תני בשם רבי מאיר, לפי גדולתו של נחש היה מפלתו, ערום מכל - ארור מכל. רבי הושעיא רבה אמר, דקרטים היה עומד כקנה, ורגלים היו לו. רבי ירמיה בן אלעזר אמר, אפיקורס היה. רבי שמעון בן אלעזר אמר, כגמל היה. טובה גדולה חסר העולם, שאלמלא כן היה אדם משלח פרגמטיא בידו, והיה הולך ובא. **עה.** עי' אבות דרבי נתן (פרק א): הרי הוא אומר, ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב יז), לא רצה אדם הראשון לומר לחוה כדרך שא"ל הקדוש ברוך הוא, אלא כך אמר לה, ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו, ולא תגעו בו פן תמותון (שם ג ג). באותה שעה היה נחש הרשע נוטל עצה בלבו, אמר הואיל ואיני יכול להכשיל את האדם, אלך ואכשיל את חוה. הלך וישב אצלה, והרבה שיחה עמה. אמר לה, אם לנגיעה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא, הריני נוגע בו ואיני מת. אף את, אם תגעי בו אי את מתה. מה עשה הנחש הרשע באותה שעה, עמד ונגע באילן בידיו וברגליו, והרתיעו עד שנשרו פירותיו לארץ. ויש אומרים לא נגע בו כל עיקר, אלא כיון שראהו אותו אילן, היה צווח עליו ואמר לו, רשע רשע, אל תיגע בי. שנאמר אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנדני (תהלים לו יב). וכו' ושוב אמר לה אם לאכילה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא, הריני אוכל ממנו ואיני מת, ואף את תאכלי [ממנו] ואי את מתה. מה אמרה חוה בדעתה, כל הדברים שפקדני רבי מתחלה שקר הם. וכו' מיד נטלה ואכלה ונתנה לאדם ואכל. שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים [וגו'] (בראשית ג ו). וכו' מי גרם לנגיעה זו, סייג שסג אדם הראשון לדבריו. מכאן אמרו, אם סג אדם לדבריו, אין יכול לעמוד בדבריו. מכאן אמרו, אל יוסיף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אומר, טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל. ועי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ג): ומפרי העץ אשר בתוך הגן וגו' ולא תגעו בו, הה"ד אל תוסף על דבריו, פן יוכיח בך ונכזבת (משלי ל). תני ר' חייא, שלא תעשה את הגדר יותר מן העיקר, שלא יפול ויקצץ הנטיעות. כך אמר הקב"ה, כי ביום אכלך ממנו וגו'. והיא לא אמרה כן, אלא אמר אלהים לא תאכלו ממנו, ולא תגעו בו. כיון שראה אותה עוברת לפני העץ, נטלה, ודחפה עליו. אמר לה, הא לא מיתת, כמה דלא מיתת במקרביה, כן לא מיתת במיכליה. **עו.** עי' הערה קודמת. **עז.** עי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ד): ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אמר התחיל אומר דלטוריא על בוראו אמר מאילן הזה אכל וברא העולם, והוא אומר לכם לא תאכלו ממנו, שלא תבראו עולמות אחרים, דכל אינש ואינש סני בר אומנתיה. ר' יהודה בר סימון אמר, כל שנברא אחר חבירו, שליט בחבירו. שמים בראשון, ורקיע בשני, אינו סובלן, אתמהא. רקיע בשני ודשאים בשלישי, אינן מספקין את מימיו. דשאים בשלישי ומאורות ברביעי, אין מבשלין פירותיו. מאורות ברביעי ועופות בחמישי, א"ר יהודה בר סימון זיז עוף טהור הוא, ובשעה שהוא פורח מכסה גלגל חמה, ואדם נברא אחר הכל לשלוט בכל. קדמו ואכלו עד שלא יברא עולמות אחרים והן שולטין בכם. הה"ד ותרא האשה כי טוב וגו' ראתה דבריו של נחש. **עח.** עי' הערה קודמת.

אונקלוס

בְּיוֹמָא דְּתֵיכְלוּן מִינֵיהּ וְיִתְפַּתְּחוּן[ו] עֵינֵיכוֹן וּתְהוֹן כְּרַבְרְבִין חַכְּמִין[ז] בֵּין טָב לְבִישׁ: (ו) וַחֲזַת אִתְּתָא אֲרֵי טַב אִילָנָא לְמֵיכַל וַאֲרֵי אָסוּ[ח] הוּא לְעַיְנִין וּמְרַגֵּג אִילָנָא לְאִסְתַּכָּלָא בֵּיהּ[ט] וּנְסִיבַת מֵאִבֵּיהּ וַאֲכָלַת וִיהָבַת אַף לְבַעֲלָהּ עִמָּהּ וְאָכָל: (ז) וְאִיתְפַּתְּחָא עֵינֵי תַרְוֵיהוֹן וִידָעוּ אֲרֵי עַרְטִילָאִין אִינּוּן וְחַטִּיטוּ לְהוֹן[י] טַרְפֵי תְאֵנִין וַעֲבָדוּ לְהוֹן זְרָזִין:

ו. יפתחו. ז. כשרים מבחינים. ח. רפואה. ט. להסתכל בו. י. להם.

בְּיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע: ו וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה־הוּא לָעֵינַיִם וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן גַּם־לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכַל: ז וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת:

רש"י

(ו) **ותרא האשה** - ראתה דבריו של נחש והנאו לה והאמינתו[עט]: **כי טוב העץ** - להיות כאלהים: **וכי תאוה הוא לעינים** - כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם[פ]: **ונחמד העץ להשכיל** - כמו שאמר לה יודעי טוב ורע: **ותתן גם לאישה** - שלא תמות היא ויחיה הוא ושא אחרת[פא]: **גם** - לרבות בהמה וחיה[פב]: (ז) **ותפקחנה וגו'** - לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראיה ממש, וסוף המקרא מוכיח[פג]: **וידעו כי עירומים הם** - אף הסומא יודע כשהוא ערום, אלא מהו וידעו כי עירומים הם, מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה[פד]: **עלה תאנה** - הוא העץ שאכלו ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו[פה]. אבל שאר העצים מנעום מליטול עֲלֵיהֶם[פו]. ומפני מה לא נתפרסם העץ, שאין הקב"ה חפץ להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו זה שלקה העולם על ידו, מדרש רבי תנחומא (וירא יד)[פז]:

מקורי רש"י

עט. עי' לעיל הערה עז. **פ.** עי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ה): ר' יוסי בר זמרא אמר, ג' דברים נאמרו באותו אילן, טוב למאכל, יפה לעינים, ומוסיף חכמה. ושלשתן נאמרו בפסוק אחד, ותרא האשה כי טוב, מכאן שהוא טוב. וכי תאוה הוא לעינים, מכאן שהוא יפה לעינים. ונחמד העץ להשכיל, מכאן שהוא מוסיף חכמה. **פא.** אבות דרבי נתן (נוסחא ב פרק א): כיון שאכלה חוה מפירותיו של אילן, ראתה מלאך המות שבא כנגדה. אמרה, דומה אני כאילו שאני מסתלקת מן העולם, וסוף לבראות אחרת לאדם הראשון תחתי. מה אני עושה, גורמת אני לו שיאכל עמי, שנאמר ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל. ועי' פרקי דרבי אליעזר (פרק יג) וכו' ראתה מלאך המות שבא כנגדה, אמרה אולי עכשו אני מתה, והקדוש ברוך הוא עושה לו אשה אחרת ונותנה לאדם, אלא הריני גורמת לו שיאכל עמי, אם נמות שנינו נמות, ואם נחיה שנינו נחיה. ולקחה ואכלה מפרות האילן, ונתנה מפרותיו גם לבעלה שיאכל עמה, שנאמר (בראשית ג, ו) ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה. **פב.** עי' בראשית רבה (פי"ט סי' ה) גם רבוי האכילה את הבהמה ואת החיה ואת העופות הכל שמעו לה חוץ מעוף אחד ושמו חול הה"ד (איוב כט) וכחול ארבה ימים דבי רבי ינאי אמרי אלף שנה הוא חי ובסוף אלף שנה אש יוצאה מקנו ושורפתו ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים וחי ר' יודן בר"ש אומר אלף שנים חי ולבסוף אלף שנים גופו כלה וכנפיו מתמרטין ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים. **פג.** עי' שם (סי' ו) ותפקחנה עיני שניהם. וכי סומים היו, רבי יודן בשם ר"י בן זכאי ורבי ברכיה בשם ר"ע אמר, משל לעירוני שהיה עובר לפני חנותו של זגג, והיה לפניו קופה מלאה כוסות ודייטרוטין (פי' כלי זכוכית חשוב), ותפשם במקלו ושיברן. עמד ותפשו, א"ל ידע אנא דלית אנא מהני ממך כלום, אלא בא ואראה לך כמה טובות איבדת. כך הראה להן, כמה דורות איבדו. וידעו כי ערומים הם, אפי' מצוה אחת שהיתה בידן, נתערטלו הימנה. ויתפרו עלה תאנה, אר"ש בן יוחאי עלה שהביאו תואנה לעולם וא"ר יצחק קלקלת עובדך סב חוט וחייט ויעשו להם חגורות א"ר אבא בר כהנא חגורה אין כתיב כאן אלא חגורות חגורי חגורות אסטכיוין גליון (פי' מיני לבושין) סדינים כשם שעושים לאיש כך עושין לאשה צילצלין קולסין סכנין (פי' כובע נחושת). **פד.** עי' בהערה הקודמת. **פה.** עי' ברכות (מ ע"א) וכן סנהדרין (ע ע"ב): רבי נחמיה אומר תאנה היתה שבדבר שנתקלקלו בו נתקנו שנאמר ויתפרו עלה תאנה. **פו.** עי' בראשית רבה (פרשה טו סי' ז): בשעה שאכל אדם הראשון מאותו האילן, טרדו הקב"ה והוציאו חוץ לג"ע, והיה מחזר על כל אילנות ולא היו מקבלין אותו. ומה היו אומרים לו, אמר רבי ברכיה, הא גנב דגנב דעתיה דברייה. הה"ד (תהלים לו) אל תבואני רגל גאוה, רגל שנתגאה על בוראו. ויד רשעים אל תנידני, לא תיסב מני עלה. אבל תאנה שאכל מפירותיה פתחה דלתיה וקבלתו. הה"ד ויתפרו עלה תאנה. מה היתה אותה התאנה, רבי אבין אמר ברת שבע, דאמטיית ז' ימי אבלא לעלמא. רבי יהושע דסכנין בשם ר"א אמר, ברת אליתא, דאמטיית אליתא לעלמא (פי' מין תאנה שהביא יללה לעולם). רבי עזריה ורבי יהודה בר סימון בשם ריב"ל אמר, ח"ו, לא גלה הקדוש ב"ה אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו. **פז.** ז"ל: ואם היה בן גרים, לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, שהרי החזיר נשוך בין שיניהם. אמר הקב"ה, דייך להיות שוה לי, כביכול אני כשבראתי את עולמי לא בקשתי להונות לבריה, ולא פרסמתי לבאי עולם מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון. בא וראה, כל מי שיונה לחבירו, הוא נענש תחילה.

ח וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל יְהוָה אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ
בַּגָּן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי
יְהוָה אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגָּן: ט וַיִּקְרָא יְהוָה
אֱלֹהִים אֶל־הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה: י וַיֹּאמֶר
אֶת־קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַגָּן וָאִירָא כִּי־עֵירֹם אָנֹכִי
וָאֶחָבֵא: יא וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵירֹם
אָתָּה הֲמִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבִלְתִּי אֲכָל־
מִמֶּנּוּ אָכָלְתָּ: יב וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר
נָתַתָּה עִמָּדִי הִוא נָתְנָה־לִּי מִן־הָעֵץ וָאֹכֵל:
יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לָאִשָּׁה מַה־זֹּאת עָשִׂית
וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי וָאֹכֵל: יד וַיֹּאמֶר
יְהוָה אֱלֹהִים | אֶל־הַנָּחָשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹּאת

אונקלוס

(ח) וּשְׁמָעוּ יַת קַל מֵימְרָא[א] דַיְיָ אֱלֹהִים מְהַלֵּךְ בְּגִינְתָא לִמְנַח[ב] יוֹמָא וְאִטַּמַּר אָדָם וְאִתְּתֵיהּ מִן קֳדָם יְיָ אֱלֹהִים בְּגוֹ אִילַן גִּינְתָא: (ט) וּקְרָא יְיָ אֱלֹהִים לְאָדָם וַאֲמַר לֵיהּ אָן אָתְּ[ג]: (י) וַאֲמַר יַת קַל מֵימְרָךְ[ד] שְׁמָעִית בְּגִנְתָא וּדְחִילִית אֲרֵי עַרְטִילָאי אֲנָא וְאִטַּמָּרִית: (יא) וַאֲמַר מַן חַוִּי לָךְ אֲרֵי עַרְטִילָאי אָתְּ הֲמִן אִילָנָא דְּפַקִּידְתָּךְ בְּדִיל דְּלָא לְמֵיכַל מִינֵיהּ אָכָלְתְּ: (יב) וַאֲמַר אָדָם אִתְּתָא דְּיַהַבְתְּ עִמִּי הִיא יַהֲבַת לִי מִן אִילָנָא וַאֲכָלִית: (יג) וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים לְאִתְּתָא מַה דָּא עֲבָדְתְּ וַאֲמַרַת אִתְּתָא חִיוְיָא אַטְעֲיָנִי[ט] וַאֲכָלִית: (יד) וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים לְחִיוְיָא אֲרֵי עֲבַדְתְּ דָּא

יא. קול דיבור. יב. למנוחת. יג. היכן אתה.
יד. קול דיבורך. טו. הטעני.

רש"י

(ח) וישמעו - יש מדרשי אגדה רבים, וכבר סדרוס רבותינו על מכונס בבראשית רבה (פי"ט סי' ו) ובשאר מדרשות, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אפניו: וישמעו - מה שמעו, שמעו את קול הקדוש ברוך הוא שהיה מתהלך בגן: לרוח היום - לאותו רוח שהשמש באה משם (ס"א נשם, ודו"ק כי כן עיקר), וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה במערב[פח] והם סרחו בעשירית[פט]: (ט) איכה - יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עמו בדברים שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום. וכן בקין אמר לו אֵי הֶבֶל אָחִיךָ (להלן ד ט), וכן בבלעם מִי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה עִמָּךְ (במדבר כב ט), ליכנס עמהם בדברים, וכן בחזקיהו (ישעיה לט ה) בשלוחי מרודך בבלאדן[צ]: (יא) מי הגיד לך - מאין לך לדעת מה בושת יש בעומד ערום: המן העץ - בתמיה: (יב) אשר נתתה עמדי - כאן כפר בטובה[צא]: (יג) השיאני - הטעני, כמו אַל יַשִּׁיא אֶתְכֶם חִזְקִיָּהוּ (דברי הימים ב' לב טו): (יד) כי עשית זאת - מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאילו שאלו למה עשית זאת היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין[צב]:

מקורי רש"י

פח. עי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ח): לרוח היום, רב אמר לרוח מזרחית דנו, לרוח שהיא עולה עם היום. זבדי בן לוי אמר, לרוח מערבית דנו, לרוח שהיא שוקעת עם היום. **פט.** כן הוא בסנהדרין לח ע"ב. אמנם עי' באבות דר"נ א ח וכן בב"ר צד ט, שם הוא נמנה באופן אחר. **צ.** עי' מסכת דרך ארץ רבה (פרק חמישי): לעולם אל יפטר אדם לא מאצל [רבו ולא מאצל] חבירו אא"כ נפטר ממנו ונוטל הימנו רשות. וילמדו כל אדם דרך ארץ מן המקום, שאמר לו לאברהם, כלום אברהם אני צריך לו, אמר לפניו, רבש"ע, הן לעולם אל יכנס אדם פתאום לבית חבירו, וילמדו כל אדם דרך ארץ מן המקום, שעמד על פתח הגן וקרא לו לאדם, שנאמר ויקרא ה' אלהים אל האדם, ויאמר לו איכה. **צא.** עי' ספרי פרשת דברים (פיסקא א): ונפשינו קצה בלחם הקלוקל. אמר להם, שוטים, כל עצמם של מלכים אין בוררים להם אלא לחם קל שלא יהא דולריא אוחזתו. אבל אותה טובה שהיטבתי לכם בה, אתם מתוכחים ומתרעמים לפני. הוי כטובה שהיטבתי לאדם הראשון, שאמרתי לו אעשה לו עזר כנגדו. בטובה שהיטבתי לו, בה מתרעם לפני שם, ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל. **צב.** עי' ילקוט שמעוני (בראשית רמז ל): ויאמר ה' אלהים אל הנחש, אמר רבי שמואל בר נחמן אמר ר' יונתן, מנין שאין טוענין למסית, מנחש הקדמוני. דאמר רבי שמלאי, הרבה טענות היה לו לנחש לטעון ולא טען, ומפני מה לא טען לו הקדוש ברוך הוא, לפי שאין טוענין למסית. מאי הוה ליה למימר, דברי הרב ודברי התלמיד, דברי מי שומעין.

אונקלוס

אדורתא מן אתרא דאתברת מנה ומכל חית הַשָּׂדֶה
על מעך תיזיל ושפרא תיכול כל
עַל־גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכַל כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ׃
ימי חייך (טו) והבו אשית ביניך
וְאֵיבָה אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זַרְעֲךָ
ובין אתתא ובין בנך
הוא יהי דכיר לך מה דעבדת
וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב׃
ליה מלקמין ואת תהי שיר ליה
סוטה ט׳ אֶל־הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ
אסגי צערייכי ועדוייכי בצער תלדין
וְהֵרֹנֵךְ בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֶל־אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ
בנין יתירין בעצב תיבדון ולגבר תיהוי
וְהוּא יִמְשָׁל־בָּךְ׃ וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ
ארי קבילת למימר אתתך ואכלת
לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ וַתֹּאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר
מן אילנא דיך למימר
לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן
בדילך בעמל תיכלינה כל יומי
תֹּאכְלֶנָּהּ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃ וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ

טז. הוא יהיה זכור מה שעשית לו בתחילה ואתה תהיה שומר לו לסוף. יז. אפשר שהוא לשון עמל, ואפשר שהוא לשון צער.

רש"י

מכל הבהמה ומכל חית השדה - אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן, העמידו רבותינו מדרש זה במסכת בכורות (ח ע"א), ללמד שימי עיבורו של נחש שבע שנים[צג]: על גחונך תלך - רגליס היו לו ונקצצו[צד]: (טו) ואיבה אשית - אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם כשיאכל הוא תחלה ותשא את חוה[צה], ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים דעתן קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן[צו], לפיכך ואיבה אשית: ישופך יכתתך - כמו וָאֶכֹּת אֹתוֹ (דברים ט כא), ותרגומו ושפית יתיה: ואתה תשופנו עקב - לא יהא לך קומה ותשכנו בעקבו ואף משס תמיתנו. ולשון תשופנו כמו נָשַׁף בָּהֶם (ישעיה מ כד), כשהנחש בא לנשוך הוא נושף כמין שריקה. ולפי שהלשון נופל על הלשון, כתב לשון נשיפה בשניהם: (טז) עצבונך - זה צער גידול בניס (אדר"נ פ"ב מ"ז, עירובין ק ע"ב): והרנך - זה צער העבור (שם): בעצב תלדי בנים - זה צער הלידה (שם): ואל אישך תשוקתך - לתשמיש. ואף על פי כן אין לך מצא לתובעו בפה, אלא הוא ימשול בך, הכל ממנו ולא ממך[צז] (שם): תשוקתך - תאותך. כמו וְנַפְשׁוֹ שׁוֹקֵקָה (ישעיה כט ח): (יז) ארורה האדמה בעבורך - תעלה לך דברים ארורים, כגון זבובים ופרעושים וגמלים. משל ליולא לתרבות רעה והבריות מקללות שדים שינק מהם[צח]: (יח) וקוץ ודרדר תצמיח לך - הארץ כשתזרענה מיני זרעים תצמיח קוץ ודרדר קונדס ועכביות, והן נאכלין על ידי תקון[צט]:

מקורי רש"י

צג. עי' בכורות (ח ע"א): ימי עיבורו וכו' נחש לשבע שנים. ולאותו רשע לא מצינו חבר, ויש אומרים מוכססים. מנא הני מילי, אמר רב יהודה אמר רב, ומטו בה משום דר' יהושע בן חנניא, שנאמר ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. אם מבהמה נתקללה, מחיה לא כ"ש, אלא לומר לך, כשם שנתקללה הבהמה מחיה אחד לשבעה, ומאי ניהו, חמור מחתול, כך נתקלל הוא מבהמה אחת לשבע, דהוה ליה שב שני. **צד.** עי' בראשית רבה (פרשה כ סי' ה): בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא על גחונך תלך, ירדו מלאכי השרת וקצצו ידיו ורגליו. **צה.** תוספתא סוטה (פרק ד): אתה בקשתה להרוג את אדם ולישא את חוה עכשיו ואיבה אשית בינך ובין האשה (וכן ב"ר פרשה כ פסקה ה). **צו.** עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק יג): דן נחש דין בינו לבין עצמו. ואמר, אם אני אומר לאדם, יודע אני שאינו שומע לי, שהאיש קשה לעולם להוציאו מדעתו. אלא הריני אומר לאשה שדעתה קלה עליה, שאני יודע שהיא שומעת לי, שהנשים נשמעות לכל הבריות. שנאמר (משלי ט, יג) פתיות ובל ידעה מה. **צז.** עי' עירובין (ק ע"ב): ואל אישך תשוקתך, מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שיוצא לדרך. והוא ימשל בך, מלמד שהאשה תובעת בלב והאיש תובע בפה. זו היא מדה טובה בנשים כי קאמרינן דמרציא ארצויי קמיה. **צח.** עי' בראשית רבה (פרשה ה סי' ט): תני בשם ר' נתן, ג' נכנסו לדין וד' יצאו מחוייבין. ואלו הן, אדם וחוה ונחש נכנסו לדין, ונתקללה הארץ עמהן. שנאמר ארורה האדמה בעבורך, שתהא מעלה לך דברים ארורים כגון יתושים וזבובין ופרעושין. **ועי'** ירושלמי כלאים (פרק א הלכה ז): על דעתיה דרבי פינחס למה נתקללה הארץ. כאינש דאמר ליט ביזא דכן איינק (פי' ארורים השדים שכך הניקו). **צט.** עי' בראשית רבה (פרשה כ סי' י): וקוץ ודרדר תצמיח לך קוץ זה קנדיס, דרדר אלו עכביות. ויש מחליפין קוץ אלו עכביות, דרדר זה קנדיס, שהיא עשוייה דרין דרין.

לָךְ וְתֵיכוּל יַת עִישְׂבָא דְחַקְלָא:
(יט) בְּזִיעֲתָא דְאַפָּךְ תֵּיכוּל לַחְמָא עַד
דְתֵיתוּב לְאַרְעָא דְמִינָהּ אִיתְבְּרֵיתָא[יח]
אֲרֵי עַפְרָא אַתְּ וּלְעַפְרָא תְּתוּב:
(כ) וּקְרָא אָדָם שׁוּם אִתְּתֵיהּ חַוָּה אֲרֵי
הִיא הֲוַת אִימָּא דְכָל בְּנֵי אֱנָשָׁא[יט]:
(כא) וַעֲבַד יְיָ אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִתְּתֵיהּ
לְבוּשִׁין דִּיקָר עַל מְשַׁךְ בִּשְׂרֵיהוֹן[כ]
וְאַלְבֵּשִׁינוּן: (כב) וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים הָא
אָדָם הֲוָה יְחִידִי בְּעַלְמָא מִינֵיהּ[כא]
לְמִידַע טַב וּבִישׁ וּכְעַן דִּילְמָא יוֹשִׁיט
יְדֵיהּ וְיִסַּב אַף מֵאִילַן חַיָּיא וְיֵכוּל
וְיֵחֵי לְעָלָם: (כג) וְשַׁלְחֵיהּ יְיָ אֱלֹהִים
מִגִּנְתָא דְעֵדֶן לְמִיפְלַח יַת אַדְמְתָא
דְּאִיתְנְסִיב מִתַּמָּן: (כד) וְתָרֵיךְ יַת

יח. שממנה נבראת. יט. בני אדם. כ. בגדי כבוד על עור בשרם. כא. יחיד בעולם ממנו.

אונקלוס

יט בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוּבְךָ אֶל־הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לֻקָּחְתָּ כִּי־עָפָר אַתָּה וְאֶל־עָפָר תָּשׁוּב: כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הִוא הָיְתָה אֵם כָּל־חָי: כא וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם: פ רביעי כב וַיֹּאמֶר | יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמֶּנּוּ לָדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה | פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וָחַי לְעֹלָם: כג וַיְשַׁלְּחֵהוּ יְהוָה אֱלֹהִים מִגַּן־עֵדֶן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם: כד וַיְגָרֶשׁ אֶת־

רש"י

ואכלת את עשב השדה - ומה קללה היא זו, והלא בברכה נאמר לו (לעיל א כט) הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע וגו'. אלא מה אמור כאן בראש העניין, (פסוק יז) ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה, ואחר העצבון וקוץ ודרדר תצמיח לך, כשתזרענה קטנית או ירקות גנה היא תצמיח לך קוצים ודרדרים ושאר עשבי השדה, ועל כרחך תאכלם: (יט) **בזעת אפיך** - לאחר שתטרח בו הרבה: (כ) **ויקרא האדם** - חזר הכתוב לענינו הראשון ויקרא האדם שמות, ולא הפסיק אלא ללמדך שעל ידי קריאת שמות מזדווגה לו חוה, כמו שכתוב (לעיל ב כ) ולאדם לא מצא עזר כנגדו, לפיכך ויפ ל תרדמה. ועל ידי שכתב (שם כה) ויהיו שניהם ערומים, סמך לו פרשת הנחש, להודיעך שמתוך שראה אותם ערומים ורואה אותם עסוקים בתשמיש נתאוה לה ובא עליהם בתשובה ובמרמה[ק]: **חוה** - נופל על לשון חיה, שמחיה את ולדותיה, כאשר תאמר מה הוֹה לָאָדָם (קהלת ג כב), **בלשון היה**[קא]: (כא) **כתנות עור** - יש דברי אגדה אומרים, חלקים כצפורן היו מדובקים על עורן. ויש אומרים, דבר הבא מן העור, כגון למר האורגים שהוא רך וחם, ועשה להם כתנות ממנו[קב]: (כב) **היה כאחד ממנו** - הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים, ומה היא יחידתו לדעת טוב ורע, מה שאין כן בבהמה ובחיה[קג]: **ועתה פן ישלח ידו וגו'** - ומשיחיה לעולם הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה, אבל אין מיושבין על פשוטו:

מקורי רש"י

ק. עי' תוספתא סוטה (פרק ד): וכן אתה מוצא בנחש הקדמוני, שהיה ערום מכל הבהמה ומכל חית השדה. שנאמר והנחש היה ערום וגו', בקש להרוג את אדם ולישא את חוה. **ועי'** בראשית רבה (פרשה יח סי' ו): והנחש היה ערום, לא היה צריך קרא לומר אלא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו וגו', אמר ר' יהושע בן קרחה, להודיעך מאיזו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע, מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה. **קא.** עי' זוהר תרומה (קלז ע"א): ת"ח, כתיב ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי (בראשית ג), חוה וחיה במלה חדא סלקין. ועל דאסתלק י' ועייל ו' דאיהו כדקא יאות, דהא ו' איהו חיין ודאין, ועל דא חוה וחיה י' נטלא חיין מן ו', אוף הכא יחוה יחיה. **קב.** עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז לד): בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב, כתנות אור אלו בגדיו של אדם הראשון, שהיו דומין לפנס, רחבין מלמטה וצרין מלמעלה, חלקין כצפורן ונאים כמרגלית, ככלי פשתן הדקין הבאין מבית שאן. כתנות עור, שהן דבוקין לעור, ובהן היו הבכורות משמשין. רבי שמואל בר נחמן אמר, צמר גמלים וצמר ארנבים היו כתנות עור, שהיו באין מעור. **קג.** עי' בראשית רבה (פרשה כא סי' ה): דרש רבי פפוס, הן האדם היה כאחד ממנו, כאחד ממלאכי השרת. א"ל ר"ע, דייך פפוס, א"ל, מה אתה מקיים הן האדם היה כאחד ממנו, א"ל שנתן לו המקום לפניו שני דרכים, דרך החיים, ודרך המות, ובירר לו דרך אחרת. רבי יהודה בר סימון אמר, כיחידו של עולם, שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו), רבנן אמרי, כגבריאל, שנאמר והנה איש אחד לבוש הבדים (דניאל י), כהדין קמצא דלבושיה מיניה וביה. ריש לקיש אמר, כיונה. מה זה בורח משליחותו של מקום, שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א), אף זה בורח מלקיים צווי המקום. מה זה לא לן

הָאָדָם וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרֻבִים וְאֵת
לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לִשְׁמֹר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ
הַחַיִּים: ס ד א וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ
וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־
יְהוָה: ב וַתֹּסֶף לָלֶדֶת אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל וַיְהִי־
הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה: ג וַיְהִי
מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה
לַיהוָה: ד וְהֶבֶל הֵבִיא גַם־הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ
וּמֵחֶלְבֵהֶן וַיַּשַׁע יְהוָה אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ:

אונקלוס

אָדָם וְאַשְׁרֵיהּ מִלְּקַדְמִין לְגִינְתָא
דְּעֵדֶן יַת כְּרוּבַיָּא וְיַת שְׁנַן חַרְבָּא
דְּמִתְהַפְּכָא לְמִיטַר יַת אוֹרַח אִילַן
חַיָּיָא: (א) וְאָדָם יְדַע יַת חַוָּה אִתְּתֵיהּ
וְעַדְיָאַת וִילֵידַת יַת קַיִן וַאֲמַרַת קְנֵיתִי
גֻּבְרָא מִן קֳדָם[א] יְיָ: (ב) וְאוֹסִיפַת
לְמֵילַד יַת אֲחוֹהִי יַת הָבֶל וַהֲוָה
הֶבֶל רָעֵי עָנָא וְקַיִן הֲוָה גְּבַר[ב] פְּלַח
בְּאַרְעָא[ג]: (ג) וַהֲוָה מִסּוֹף יוֹמִין וְאַיְתִי
קַיִן מֵאִיבָּא דְּאַרְעָא תִּיקְרוּבְתָּא קֳדָם[ד]
יְיָ: (ד) וְהֶבֶל אַיְתֵי אַף הוּא מִבַּכִּירֵי
עָנֵיהּ וּמִשַּׁמְנֵיהוֹן וַהֲוַת רַעֲוָא מִן
קֳדָם[ה] יְיָ בְּהֶבֶל וּבְתִיקְרוּבְתֵּיהּ[ו]:

א. מלפני. ב. אדם. ג. בארץ. ד. קרבן לפני. ה. והיה רצון מלפני. ו. בהבל ובקרבנו.

רש"י

(כד) **מקדם לגן עדן** - כמזרחו של גן עדן, חוץ לגן: **את הכרובים** - מלאכי חבלה: **החרב המתהפכת** - ולה להט לאיים עליו מליכנס עוד לגן[קד]. תרגום להט שנן, כמו שלף שנגא (סנהדרין פב ע"א). וכלשון לע"ז לאמ"ה. ומדרשי אגדה יש ואני איני בא אלא לפשוטו: **ד** (א) **והאדם ידע** - כבר קודם הענין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה. שאם כתוב וידע אדם, נשמע שלאחר שנטרד היו לו בניס[קה]: **קין** - על שם קניתי: **את ה'** - כמו עם ה', כשברא אותי ואת אישי לבדו בראנו, אבל בזה שותפים אנו עמו[קו]: **את קין את אחיו את הבל** - ג' אחים רבויים הם, מלמד שתאומה נולדה עם קין, ועם הבל נולדו שתים, לכך נאמר **וַתֹּסֶף** (שם ג)[קז]: (ב) **רועה צאן** - לפי שנתקללה האדמה פירש לו מעבודתה: (ג) **מפרי האדמה** - מן הגרוע[קח]. ויש אגדה שאומרת זרע פשתן היה[קט] (ד"א מפרי מאיזה שבא לידו, לא טוב ולא מובחר): (ד) **וישע** - ויפן. וכן ואל מנחתו לא שעה, לא פנה. וכן **וְאַל יִשְׁעוּ** (שמות ה ט), אל יפנו. וכן **שְׁעֵה מֵעָלָיו** (איוב יד ו), פנה מעליו: **וישע** - ירדה אש ולחכה מנחתו:

מקורי רש"י

בכבודו, אף זה לא לן כבודו עמו. רבי ברכיה בשם רבי חנינא אמר, כאליהו. מה זה לא טעם טעם מות, אף זה לא היה ראוי לטעום טעם מות. היא דעתיה דרבי ברכיה בשם רבי חנין, דאמר, כל זמן שהיה אדם, היה כאחד. וכיון שנטלה ממנו צלעתו, לדעת טוב ורע. ועי' זו"ח י ע"א א"ר יצחק, רצה הקב"ה לעשות לאדם עליון על כל בריותיו, למהוי יחיד בהאי עלמא, כמה דאיהו יחידאי לעילא. כיון שחטא, אמר הקב"ה, הן האדם היה כאחד ממנו, היה בדעתי לעשותו כאחד, עכשיו, ועתה פן ישלח ידו. **קד.** עי' זוהר חדש (בראשית יט ע"א): רבי בא בשם רב הונא אמר, כיון שחטא אדם וגזרו עליו אותן הגזרות, גרשהו הקדוש ברוך הוא מאותן ההנאות והעידונין שהיו לו בעדן, ומינה שומרים לשערי ג"ע. ומי הם, הם הכרובים. הה"ד, וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת. כדי לשמור אותו הדרך והפתח, שאז נגזר שלא יהא רשות לכל אדם, ומכאן ואילך להכנס שם, זולתי הנשמות הצרופות על ידי הכרובים תחלה. אם רואים שהיא ראויה ליכנס, תכנס, ואם לאו, דוחים אותה לחוץ, ותשרף באותו הלהב, או תקבל עונשה. **קה.** עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' ב): והאדם ידע וגו', רבי הונא ור' יעקב ברבי אבין בשם ר' אבא בר כהנא אמר, לא שמשה בריה קודם לאדם הראשון, וידע אין כתיב כאן אלא והאדם ידע את חוה אשתו, הודיע דרך ארץ לכל. ד"א והאדם ידע, ידע מאיזו שלוה נשלה, ידע מה עבדת ליה חוה. א"ר אחא, חיויא חיויך ואת חייא דאדם ותהר ותלד את קין. אר"א בן עזריה, ג' פלאים נעשו באותו היום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות. **קו.** עי' שם: רבי ישמעאל שאל את רבי עקיבא. אמר לו, בשביל ששימשת נחום איש גם זו עשרים ושתים שנה אכין ורקין מיעוטים אתין וגמין רבויים, האי את דכתיב הכא מהו, אמר, אלו נאמר קניתי איש ה', היה הדבר קשה, אלא את ה'. א"ל כי לא דבר רק הוא מכם (דברים לב), ואם ריק הוא מכם, שאין אתם יודעים לדרוש אלא את ה', לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה נבראת מאדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה. **ועי'** זו"ח ש קניתי איש את ה', עם ה'. **קז.** עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' ב): א"ל רבי יהושע בן קרחה, עלו למטה שנים וירדו שבעה, קין ותאומתו, והבל ושתי תאומותיו. ועוד שם סי' ג: ותוסף ללדת את אחיו את הבל. הדא מסייעא לרבי יהושע בן קרחה, דאמר עלו למטה שנים וירדו שבעה. **קח.** עי' שם (סי' ה): ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה', מן הפסולת. לאריס רע, שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך את הסייפות. **קט.** עי' תנחומא (בראשית סי' ט): ויבא קין מפרי האדמה. מהו, מן מותר

ה וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיִּחַר לְקַיִן
מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו: ו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־קַיִן לָמָּה
חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ: ז הֲלוֹא אִם־
תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת
רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל־בּוֹ: ח וַיֹּאמֶר
קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם
קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ: ט וַיֹּאמֶר יְהוָה
אֶל־קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי
הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי: י וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קול
דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה: יא וְעַתָּה

אונקלוס

(ה) וּבְקַיִן וּבְתִיקְרוּבְתֵּיהּ לָא הֲוָה רַעֲוָא׳ וּתְקֵיף״ לְקַיִן לַחֲדָא וְאִיתְכְּבִישׁוּ אַפּוֹהִי: (ו) וַאֲמַר יְיָ לְקַיִן לְמָא תַקֵּיף״ לָךְ וּלְמָא אִתְכְּבִישׁוּ אַפָּךְ: (ז) הֲלָא אִם תּוֹטִיב עוֹבָדָךְ יִשְׁתְּבֵיק לָךְ׳ וְאִם לָא תּוֹטִיב עוֹבָדָךְ״א לְיוֹם דִּינָא חֶטְאָךְ נְטִיר דְּעָתִיד לְאִיתְפָּרְעָא מִינָּךְ אִם לָא תְּתוּב וְאִם תְּתוּב יִשְׁתְּבֵק לָךְ״ב: (ח) וַאֲמַר קַיִן לְהֶבֶל אָחוּהִי וַהֲוָה בְּמֶהֱוֵיהוֹן בְּחַקְלָא וְקָם קַיִן עַל הֶבֶל אָחוּהִי וְקַטְלֵיהּ: (ט) וַאֲמַר יְיָ לְקַיִן אָן הֶבֶל אָחוּךְ וַאֲמַר לָא יְדַעְנָא הֲנִטַר אָחִי אֲנָא: (י) וַאֲמַר מֶה עֲבַדְתָּא קַל דַּם זַרְעַיָן דַּעֲתִידִין לְמֵיפַק מִן אָחוּךְ קָבְלִין קֳדָמַי״ג מִן אַרְעָא: (יא) וּכְעַן

ז. ובקין ובקרבנו לא היה רצון. ח. וכעס. ט. כעסת. י. תטיב מעשיך יעזבו אותך. יא. תטיב מעשיך. יב. ליום הדין חטאך שמור שעתיד ליפרע ממך אם לא תשוב (בתשובה), ואם תשוב יעזבו אותך. יג. צאצאים העתידים לצאת מן אחיך התקבלו לפני.

רש״י

(ז) **הלא אם תיטיב** - כתרגומו פירושו: **לפתח חטאת רובץ** - לפתח קברך חטאך שמור[קי]: **ואליך תשוקתו** - של חטאת, הוא יגר הרע תמיד שוקק ומתאוה להכשילך[קיא]: **ואתה תמשל בו** - אם תרצה תתגבר עליו[קיב]: (ח) **ויאמר קין** - נכנס עמו בדברי ריב ומצה להתעולל עליו להרגו. ויש בזה מדרשי אגדה, אך זה ישובו של מקרא: (ט) **אי הבל אחיך** - להכנס עמו בדברי נחת, אולי (ישיב) [ישוב] ויאמר אני הרגתיו וחטאתי לך[קיג]: **לא ידעתי** - נעשה כגונב דעת העליונה[קיד]: **השומר אחי** - לשון תימה הוא, וכן כל ה״א הנקודה בחטף פתח: (י) **דמי אחיך** - דמו ודם זרעיותיו[קטו]. דבר אחר, שעשה בו פצעים הרבה שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה[קטז]: (יא) **מן האדמה** - יותר ממה שנתקללה היא כבר בעונה, וגם בזו הוסיפה לחטוא: **אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך** וגו׳ - והנני מוסיף לה קללה אצלך, לא תוסף תת כחה (ס״א הכל דבור אחד ממן האדמה עד כאן):

מקורי רש״י

מאכלו. ורבנן אמרו, זרע פשתן היה. **קי.** עי׳ תרגום אונקלוס כאן. **קיא.** עי׳ קידושין (ל ע״ב): כל משאו ומתנו בך, שנאמר ואליך תשוקתו. ועי׳ בראשית רבה (פרשה כ סי׳ ז): ארבע תשוקות הן, אין תשוקתה של אשה אלא לאישה, שנאמר ואל אישך תשוקתך, אין תשוקתו של יצה״ר אלא על קין וחביריו, שנאמר ואליך תשוקתו, אין תשוקתן של גשמים אלא על הארץ, שנאמר פקדת הארץ ותשוקקה (תהלים סה), ואין תשוקתו של הקב״ה אלא על ישראל. **קיב.** עי׳ שם: ואם אתה רוצה אתה מושל בו שנאמר ואתה תמשל בו. **קיג.** עי׳ לעיל הערה צ. **קיד.** עי׳ מדרש תנחומא (בראשית סי׳ כה): אתה מוצא, בשעה שהרג קין להבל, נגלה עליו הקדוש ברוך הוא, ואמר לו אי הבל אחיך (בראשית ד ט), בקש לגנוב דעת של מעלה, אמר הקדוש ברוך הוא מה עשית קול דמי אחיך צועקים אלי (שם שם י), כיון ששמע קין, התחיל עשות תשובה של רמאות, שנאמר ויאמר קין אל ה׳ גדול עוני מנשוא (שם שם יג), אמר לפניו רבונו של עולם אתה טוען העליונים והתחתונים, ואין אתה יכול לטעון עוני. **קטו.** עי׳ סנהדרין (לז ע״א): דיני נפשות, דמו ודם זרעיותיו תלויין בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין שהרג את אחיו. שנאמר (בראשית ד) דמי אחיך צעקים, אינו אומר דם אחיך, אלא דמי אחיך, דמו ודם זרעיותיו. **קטז.** עי׳ שם ע״ב: אמר רב יהודה בריה דרבי חייא, מלמד שעשה קין בהבל אחיו חבורות חבורות פציעות פציעות, שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאה, עד שהגיע לצוארו. **ועי׳** תנחומא (בראשית סי׳ ט): קול דמי אחיך צועקים מכאן אתה למד שעשה בו פציעות פציעות וחבורות חבורות.

אָרוּר אַתָּה מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־
פִּיהָ לָקַחַת אֶת־דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדֶךָ: יב כִּי
תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה לֹא־תֹסֵף תֵּת־כֹּחָהּ לָךְ נָע
וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ: יג וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־יְהוָה
גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוֹא: יד הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם
מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר וְהָיִיתִי נָע
וָנָד בָּאָרֶץ וְהָיָה כָל־מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי: טו וַיֹּאמֶר
לוֹ יְהוָה לָכֵן כָּל־הֹרֵג קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם
וַיָּשֶׂם יְהוָה לְקַיִן אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת־אֹתוֹ
כָּל־מֹצְאוֹ: טז וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי יְהוָה וַיֵּשֶׁב

אונקלוס

ליט אָתְּ מִן אַדְמְתָא דִּפְתָחַת יַת
פּוּמָהּ לְמֵיסַב יַת דְּמֵי אָחוּךְ מִן
יְדָךְ: (יב) אֲרֵי תִּפְלַח יַת אַדְמְתָא
לָא תּוֹסִיף לְמִתַּן חֵילָהּ לָךְ מְטַלְטַל
וְגָלֵי[יד] תְּהֵי בְּאַרְעָא: (יג) וַאֲמַר קַיִן
קָדָם[טו] יְיָ סַגִּי חוֹבִי מִלְּמִשְׁבָּק:
(יד) הָא תָּרֵיכְתָּא יָתִי יוֹמָא דֵּין
מֵעַל אַפֵּי אַרְעָא וּמִן קֳדָמָךְ לֵית
אֶפְשַׁר[טז] לְאִטַּמָּרָא וֶאֱהֵי מְטַלְטַל
וְגָלֵי[יז] בְּאַרְעָא וִיהֵי כָּל דְּיִשְׁכְּחִינַנִי
יִקְטְלִינָנִי: (טו) וַאֲמַר לֵיהּ יְיָ בְּכֵן
כָּל דְּיִקְטוֹל קַיִן לְשַׁבְעָא דָּרִין יִתְפְּרַע
מִנֵּיהּ[יח] וְשַׁוִּי יְיָ לְקַיִן אָתָא בְּדִיל
דְּלָא לְמִקְטַל יָתֵיהּ כָּל דְּיִשְׁכְּחִינֵיהּ:
(טז) וּנְפַק קַיִן מִן קֳדָם יְיָ וִיתֵיב

יד. מיטלטל וגולה. טו. לפני. טז. אי אפשר. יז. מיטלטל וגולה. יח. לשבעה דורות יפרע ממנו.

רש"י

(יב) **נע ונד** - אין לך רשות לדור במקום אחד[קיז]: (יג) **גדול עוני מנשוא** - בתמיה, אתה טוען עליונים ותחתונים ועוני אי אפשר לך לטעון[קיח]: (טו) **לכן כל הורג קין** - זה אחד מן המקראות שקללו דבריהם ורמזו ולא פירשו. לכן כל הורג קין, לשון גערה, כה יעשה לו כך וכך עונשו, ולא פירש עונשו: **שבעתים יוקם** - איני רואה להנקם מקין עכשיו, לסוף שבעה דורות אני נוקם נקמתי ממנו, שיעמוד למך מבני בניו ויהרגהו. וסוף המקרא שאמר שבעתים יוקם, והיא נקמת הבל מקין, למדנו שתחלת מקרא לשון גערה היא, שלא תהא בריה מזיקתו. וכיוצא בו וַיֹּאמֶר דָּוִד (וגו') כָּל מַכֵּהּ יְכֻסֶּה וְיִגַּע בַּגִּבּוֹר (שמואל ב' ה ח), ולא פירש מה יעשה לו, אבל דבר הכתוב ברמז כל מכה יכוסה ויגע בגבור ויקרב אל השער ויכבשנו וְאֶת הַעִוְרִים וגו', וגם אותם יכה על אשר אמרו העור והפסח לא יבא אל תוך הבית, המכה את אלו אני אעשנו ראש ושר, כאן קצר דבריו ובדברי הימים (א' יא ו) פירש יִהְיֶה לְרֹאשׁ וְלָשָׂר: **וישם ה' לקין אות** - חקק לו אות משמו במצחו[קיט]. [(ס"א) דבר אחר, כל מוצאי יהרגני, הבהמות והחיות. אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם, רק אביו ואמו, ומהם לא היה ירא שיהרגוהו. אלא אמר, עד עכשיו היתה פחדתי על כל החיות, כמ"ש ומוראכם וגו', ועכשיו בשביל עון זה לא יירא ממני החיות ויהרגוני, מיד וישם ה' לקין אות, החזיר מורא על הכל[קכ]]: (טז) **ויצא קין** - ילא בהכנעה, כגונב דעת העליונה[קכא]:

מקורי רש"י

קיז. ועי' שמות רבה (פרשה לא סי' יז): שהיתה עינו רעה באחיו ולא ידע כי חסר יבואנו. ומה חסרון הגיע לו, שאמר הקב"ה נע ונד תהיה בארץ, ומהו כן, שכל מקום שהולך הקב"ה היה מביא לו רעה לרגליו, והיו מכין אותו ורודפין אחריו, עד שמוציאין אותו. **קיח.** עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' יא) ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא, לעליונים והתחתונים אתה סובל, ולפשעי אין אתה סובל. **קיט.** עי' תרגום יונתן כאן: וְרָשַׁם יְיָ עַל אַפֵּי דְקַיִן אָתָא מִן שְׁמָא רַבָּא וַיְקִירָא בְּגִין דְּלָא לְמִקְטוֹל יָתֵיהּ כָּל דְּיִשְׁכְּחִינֵיהּ באסתכלותיה ביה. **קכ.** עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' יב): ויאמר לו ה' לכן כל הורג קין. ר"י ורבי נחמיה, רי"א נתכנסו בהמה חיה ועוף לתבוע דמו של הבל, אמר להן לכן אני אומר כל הורג קין יהרג. **קכא.** עי' שם (סי' יג): ויצא קין מלפני ה', מהיכן יצא, רבי יודן בשם ר' איבו אמר הפשיל דברים לאחוריו ויצא, כגונב דעת העליונה. רבי ברכיה בשם רבי אלעזר ברבי שמעון אמר, יצא כמפריס וכמרמה בבוראו. רבי חמא בשם רבי חנינא בר רבי יצחק אמר, יצא שמח. היך מה דאת אמר (שמות ד) הנה הוא יוצא לקראתך וגו'. פגע בו אדם הראשון. א"ל מה נעשה בדינך, א"ל עשיתי תשובה ונתפשרתי וכו'.

בְּאֶרֶץ־נוֹד קִדְמַת־עֵדֶן׃ יז וַיֵּדַע קַיִן אֶת־
אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־חֲנוֹךְ וַיְהִי בֹנֶה
עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוֹךְ׃
יח וַיִּוָּלֶד לַחֲנוֹךְ אֶת־עִירָד וְעִירָד יָלַד אֶת־
מְחוּיָאֵל וּמְחִיָּאֵל יָלַד אֶת־מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל
יָלַד אֶת־לָמֶךְ׃ חמישי יט וַיִּקַּח־לוֹ לֶמֶךְ שְׁתֵּי
נָשִׁים שֵׁם הָאַחַת עָדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית
צִלָּה׃ כ וַתֵּלֶד עָדָה אֶת־יָבָל הוּא הָיָה

אונקלוס

בְּאַרְעָא גְּלֵי וּמִטַּלְטַל דַּהֲוָה
עֲבִידָא עֲלוֹהִי[יט] מִלְּקָדְמִין בְּגִנְתָּא
דְּעֵדֶן׃ (יז) וִידַע קַיִן יַת אִתְּתֵיהּ
וְעַדְּיָאַת וִילִידַת יַת חֲנוֹךְ וַהֲוָה
בָּנֵי קַרְתָּא וּקְרָא שְׁמָא דְּקַרְתָּא
כְּשׁוּם בְּרֵיהּ חֲנוֹךְ׃ (יח) וְאִתְיְלִיד
לַחֲנוֹךְ יַת עִירָד וְעִירָד אוֹלִיד
יַת מְחוּיָאֵל וּמְחִיָּאֵל אוֹלִיד יַת
מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל אוֹלִיד יַת לָמֶךְ׃
(יט) וּנְסִיב לֵיהּ לֶמֶךְ תַּרְתֵּין נְשִׁין
שׁוּם חֲדָא עָדָה וְשׁוּם תִּנְיָתָא צִלָּה׃
(כ) וִילִידַת עָדָה יַת יָבָל הוּא הֲוָה

יט. גולה ומיטלטל שהיתה עשויה בשבילו.

רש"י

בארץ נוד - בארץ שכל הגולים נדים שם: **קדמת עדן** - שם גלה אביו כשגורש מגן עדן, שנאמר (לעיל ג כד) וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן [וגו'] לשמור את שמירת דרך מבוא הגן, שיש ללמוד שהיה אדם שם. ומצינו שרוח מזרחית קולטת בכל מקום את הרוצחים, שנאמר (דברים ד מא) אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה וגו' מִזְרָחָה שָׁמֶשׁ[קכב]. דבר אחר, בארץ נוד, כל מקום שהלך היתה הארץ מזדעזעת תחתיו והבריות אומריס סורו מעליו, זהו שהרג את אחיו[קכג]: (יז) **וידע** - קין בונה עיר, ויקרא שם העיר לזכר בנו חנוך[קכד]: (יח) **ועירד ילד** - יש מקום שהוא אומר בזכר הוליד, ויש מקום שהוא אומר ילד, שהלידה משמשת שתי לשונות, לידת האשה ושטר"א בלע"ז, וזריעת תולדות האיש אינזינד"ר בלע"ז. כשהוא אומר הוליד בלשון הפעיל, מדבר בלידת האשה, פלוני הוליד את אשתו בן או בת. וכשהוא אומר ילד, מדבר בזריעת האיש, והוא בלע"ז אנירי"ר: (יט) **ויקח לו למך** - לא היה לו לפרש כל זה, אלא ללמדנו מסוף הענין שקיים הקב"ה הבטחתו שאמר שבעתים יוקם קין, עמד למך לאחר שהוליד בנים ועשה דור שביעי והרג את קין, זהו שאמר כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וגו' (להלן פסוק כג): **שתי נשים** - כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקושטת ככלה ומאכילה מעדנים, וחברתה מזופה ואבלה כאלמנה, וזהו שפירש איוב (כד, כא) רֹעֶה עֲקָרָה לֹא תֵלֵד וְאַלְמָנָה לֹא יֵיטִיב, כמו שמפורש באגדת חלק[קכה]: **עדה** - היא של פריה ורביה, על שם שמגונה עליו ומוסרת מאצלו (ס"א ממאכלו). עדה תרגום של סורה[קכו]: **צלה** - היא של תשמיש, על שם שיושבת תמיד בצלו. דברי אגדה הם בבראשית רבה (פכ"ג סי' ג)[קכז]:

מקורי רש"י

קכב. עי' שם (פרשה כא סי' ט): מקדם, רב אמר, בכל מקום רוח מזרחית קולטת. אדם הראשון, ויגרש את האדם וישכן מקדם לג"ע. קין, ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן. הרוצח, אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש (דברים ד). **קכג.** עי' מדרש תנחומא (בראשית סי' ט): וישב בארץ נוד. כשיצא, כל מקום שהיה הולך היתה הארץ מזדעזעות מתחתיו, והיו חיות ובהמות מזדעזעות ואומרות מהו זה. אומרות זו לזו, קין הרג את הבל אחיו, גזר הקדוש ברוך הוא עליו נע ונד תהיה. **קכד.** עי' בראשית רבה (פרשה כג סי' א): קרבם בתימו לעולם (תהלים מט). רבי יודן ור' פנחס, ר' יודן אמר מה סבורין הרשעים, שקרבם בתימו לעולם וגו', קראו בשמותם עלי אדמות (שם): טבריה על שם טיבירואיס, אלכסנדריאה על שם אלכסנדרוס, אנטוכיה על שם אנטיוכס. ורבי פנחס אמר קרבם בתימו לעולם, למחר בתיהם נעשים קבריהם, (שם) משכנותם לדור ודור שאינן לא חיים ולא נידונין, ולא עוד אלא שקראו בשמותם עלי אדמות, ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. **קכה.** ועי' שם (סי' ב): ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית צלה. א"ר עזריה בשם ר' יהודה בר סימון, כך היו אנשי דור המבול עושין, היה אחד מהן לוקח לו שתים, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש. זו שהיתה לפריה ורביה היתה יושבת כאילו אלמנה בחייה (נ"א בחיי בעלה), וזו שהיתה לתשמיש היה משקה כוס של עקרים שלא תלד, והיתה יושבת אצלו מקושטת כזונה. הה"ד, רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב (איוב כד). תדע לך, שכן שהרי הברור שבהן היה למך, ולקח ב' נשים. הה"ד ויקח לו למך שתי נשים, שם האחת עדה, דעדה מיניה, ושם השנית צלה, שהיתה יושבת בצלו. **ועי'** יבמות (לז ע"ב): כתיב ויקח לו למך שתי נשים (בראשית ד). עדה שהיה מתעדן בגופה, צילה שהיה יושב בצילה של בנים. **קכו.** עי' הערה הקודמת. **קכז.** עי' לעיל ד"ה שתי נשים.

אֲבִי יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה: כא וְשֵׁם אָחִיו יוּבָל הוּא
הָיָה אֲבִי כָּל־תֹּפְשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב: כב וְצִלָּה גַם־הִוא
יָלְדָה אֶת־תּוּבַל קַיִן לֹטֵשׁ כָּל־חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל
וַאֲחוֹת תּוּבַל־קַיִן נַעֲמָה: ששי כג וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ
לְנָשָׁיו עָדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קוֹלִי נְשֵׁי לֶמֶךְ הַאֲזֵנָה
אִמְרָתִי כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְיֶלֶד לְחַבֻּרָתִי:

אונקלוס

רַבְּהוֹן[כ] דְּיַתְבֵי מַשְׁכְּנִין וּמָרֵי בְעִיר[כא]:
(כא) וְשׁוּם אָחוּהִי יוּבָל הוּא הֲוָה
רַבְּהוֹן[כב] דְּכָל דְּמְנַגְּן עַל פּוּם
נִבְלָא וְיַדְעֵי זְמַר כִּינוֹרָא וְאַבּוּבָא[כג]:
(כב) וְצִלָּה אַף הִיא יְלִידַת יַת תּוּבַל
קַיִן רַבְּהוֹן דְּכָל דְּיַדְעֵי עֲבִידַת[כד]
נְחָשָׁא וּפַרְזְלָא וַאֲחָתֵיהּ דְּתוּבַל קַיִן
נַעֲמָה: (כג) וַאֲמַר לֶמֶךְ לְנִשְׁוֹהִי
עָדָה וְצִלָּה שְׁמָעַן קָלִי נְשֵׁי לֶמֶךְ
אָצִיתָא לְמֵימְרִי לָא גַּבְרָא קְטָלִית
דְּבְדִילֵיהּ אֶנָא סָבִיל חוֹבִין לְמִמַּת וְאַף לָא עוּלֵימָא חַבִּילִית דְּבְדִילֵיהּ יִשְׁתֵּיצֵי זַרְעִי[כה]:

כ. רבם. כא. ובעלי בהמות. כב. רבם. כג. שפורט (מנגן) על פי נבל יודעי זמר כינור ואבוב. כד. רבם של כל יודעי מעשה. כה. לא גבר הרגתי שבגינו אני סובל חטאים ואף לא ילד פצעתי שבגינו יכלה זרעי.

רש"י

(כ) **אבי ישב אהל ומקנה** - הוא היה הראשון לרועי בהמות במדברות, ויושב אהלים חדש כאן וחדש כאן בשביל מרעה צאנו, וכשכלה המרעה במקום זה הולך ותוקע אהלו במקום אחר. ומדרש אגדה, בונה בתים לעבודה זרה, כמה דאת אמר (יחזקאל ח ג) סֵמֶל הַקִּנְאָה הַמַּקְנֶה. וכן אחיו, תופש כנור ועוגב לזמר לעבודה זרה[קכח]: (כב) **תובל קין** - תובל אומנתו של קין. תובל לשון תבלין, תיבל והתקין אומנתו של קין לעשות כלי זיין לרוצחים[קכט]: **לטש כל חרש נחשת וברזל** -מחדד אומנות נחשת וברזל, כמו יִלְטוֹשׁ עֵינָיו לִי (איוב טז ט). חורש אינו לשון פֹּעֵל אלא לי פוֹעֵל, שהרי נקוד קמץ קטן (דהייינו בגיר"י) וטעמו למטה, כלומר מחדד ומצחצח כל כלי אומנות נחשת וברזל: **נעמה** - היא אשתו של קין[קל]: (כג) **שמען קולי** - שהיו פורשות ממנו מתשמיש, לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו[קלא], שהיה למך סומא ותובל קין מושכו, וראה את קין ונדמה לו כחיה, ואמר לאביו למשוך בקשת והרגו, וכיון שידע שהוא קין זקנו הכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו, והיו נשיו פורשות ממנו, והוא מפייסן[קלב] שמען קולי להשמע לי לתשמיש, וכי איש אשר הרגתי לפצעי הוא נהרג, וכי אני פצעתיו מזיד שיהא הפצע קרוי על שמי, וילד אשר הרגתי לחבורתי נהרג, כלומר ע"י חבורתי בתמיה, והלא שוגג אני ולא מזיד, לא זהו פצעי ולא זהו חבורתי[קלג]: **פצע** - מכת חרב או חץ. מקאדור"ה בלע"ז:

מקורי רש"י

קכח. עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז מז): אנוש בן שת, בימיו התחילו הבריות להכעיס ליוצרן בעבודה זרה, והוא היה הדור השלישי, והכעיסו בג' עבירות. שנאמר אבי ישב אהל ומקנה, ומקנה בסתר. **קכט.** עי' בראשית רבה (פרשה כג סי' ג): תובל קין. רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, זה תבל עבירתו של קין. קין הרג, ולא היה לו במה להרוג. אבל זה לוטש כל חורש נחושת וברזל. **קל.** עי' שם: ואחות תובל קין נעמה. א"ר אבא בר כהנא, נעמה אשתו של נח היתה. למה היו קורין אותה נעמה, שהיו מעשיה נעימים. ורבנן אמרי, נעמה אחרת היתה. ולמה היו קורין אותה נעמה, שהיתה מנעמת בתוף לעבודת כוכבים. **קלא.** עי' תנחומא (בראשית סי' יא): מה שנאמר כי שבעתים יקם קין ולמך שבעים ושבעה, כיון שבאו לבית, אמר להם למך לנשיו, עלו למטה. א"ל הרגת את קין זקנינו ותובל קין בננו, לא נעלה. א"ל, כבר נטלו חלקו קין שבעה דורות, אבל אני שבעים ושבעה. א"ל לא נשמע לך מה אנו מולידות למארה. **קלב.** עי' שם: וכיצד נהרג קין, נעשה מלאך המות ק"ל שנה והוא נע ונד בקללה. למך בן בנו היה שביעי לדורות, וסומא. היה יוצא לצוד, והיה בנו אוחזו בידו. כשהיה רואה אותו תינוק חיה, היה אומר לו. א"ל, כמין חיה אני רואה. מתח את הקשת כנגדו, והרג את קין. ראה אותו תינוק מרחוק הרוג וקרן במצחו. אמר לו ללמך, אבי, הרי דמות אדם הרוג וקרן במצחו. א"ל למך ווי לי, זקני הוא. טפח שתי ידיו בחרטה, ונגע בראש התינוק והרגו בשוגג. שנאמר כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי. נשארו שלשתן במקום אחד. קין הרוג ואותו תינוק הרוג ולמך סומא. **ועי'** בראשית רבה (פרשה כג סי' ד): ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי. רבי יוסי בר חנינא אמר, תבען לתשמיש. אמרו לו, למחר המבול בא, נשמע לך ונהיה פרות ורבות למארה, אמר להן, כי איש הרגתי לפצעי, שיבואו עלי פצעים בשבילו, וילד לחבורתי, שיבואו עלי חבורות בשבילו, אתמהא. קין הרג, ונתלה לו ז' דורות, ואני שלא הרגתי, אינו דין שיתלה לי על זה. **קלג.** עי' הערה קודמת.

כד כִּי שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם־קָיִן וְלֶמֶךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה׃
כה וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא
אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שָׁת־לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת
הֶבֶל כִּי הֲרָגוֹ קָיִן׃ כו וּלְשֵׁת גַּם־הוּא יֻלַּד־בֵּן
וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אֱנוֹשׁ אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם
יְהוָה׃ ס ה א זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרֹא
אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ׃ ב זָכָר
וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמָם אָדָם
בְּיוֹם הִבָּרְאָם׃ ג וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת׃

כו. שבעה דורות נתלו. כז. הרי ללמך בנו. כח. נתן. כט. הפסיקו בני אדם מלהתפלל בשם ה׳. א. שדומה לו.

אונקלוס

(כד) אֲרֵי לְשַׁבְעָא דָּרִין אִיתְלִיאוּ[כי] לְקָיִן הֲלָא לְלֶמֶךְ בְּרֵיהּ[כי] שַׁבְעִין וְשַׁבְעָא׃ (כה) וִידַע אָדָם עוֹד יַת אִתְּתֵיהּ וִילִדַת בַּר וּקְרַת יַת שְׁמֵיהּ שֵׁת אֲרֵי אֲמָרַת יְהַב[כח] לִי יְיָ בַּר אוֹחֲרָן חֲלַף הֶבֶל דְּקַטְלֵיהּ קָיִן׃ (כו) וּלְשֵׁת אַף הוּא אִתְיְלִיד בַּר וּקְרָא יַת שְׁמֵיהּ אֱנוֹשׁ בְּכֵן בְּיוֹמוֹהִי חָלוּ בְּנֵי אֱנָשָׁא מִלְּצַלָּאָה בִּשְׁמָא דַּיְיָ[כט]׃ (א) דֵּין סֵפֶר תּוֹלְדַת אָדָם בְּיוֹמָא דְּבְרָא יְיָ אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָבַד יָתֵיהּ׃ (ב) דְּכַר וְנוּקְבָא בְּרָאנוּן וּבָרִיךְ יַתְהוֹן וּקְרָא יַת שְׁמְהוֹן אָדָם בְּיוֹמָא דְּאִתְבְּרִיאוּ׃ (ג) וַחֲיָא אָדָם מְאָה וּתְלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד בִּדְמוּתֵיהּ דְּדָמֵי לֵיהּ[א] וּקְרָא יַת שְׁמֵיהּ שֵׁת׃

רש״י

(כד) **כי שבעתים יקם קין** - קין שהרג מזיד נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שוגג לא כל שכן שיתלה לי שביעיות הרבה[קלד]: **שבעים ושבעה** - לשון רבוי שביעיות אחז לו, כך דרש ר׳ תנחומא (פי״ח). ומדרש ב״ר (פכ״ג סי׳ ד), לא הרג למך כלום, ונשיו פורשות ממנו משקיימו פריה ורביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות, אמרו מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל, והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי, וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשניים, שיהא זרעי כלה באותו עון, ומה קין שהרג נתלה לו שבעה דורות, אני שלא הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרבה. וזהו קל וחומר של שטות, אם כן אין הקדוש ברוך הוא גובה את חובו ומקיים את דברו[קלה]: (כה) **וידע אדם** וגו׳ - בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נשיו, אמר להם, וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום, אתם עשו מצותכם והוא יעשה את שלו, אמרו לו, קשוט עצמך תחלה, והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלשים שנה, משנקנסה מיתה על ידך, מיד, וידע אדם וגו׳. ומהו עוד, ללמדך שנתוספה לו תאוה על תאותו[קלו]: (כו) **אז הוחל** - לשון חולין, לקרא את שמות האדם ואת שמות העגלים בשמו של הקב״ה, לעשותן עבודה זרה ולקרותן אלהות[קלז]: **ה** (א) **זה ספר תולדות אדם** - זו היא ספירת תולדות אדם. ומדרשי אגדה יש רבים: **ביום ברא** וגו׳ - מגיד שביום שנברא הוליד[קלח]: (ג) **שלשים ומאת שנה** - ע״כ פירש מן האשה[קלט]:

מקורי רש״י

קלד. עי׳ לעיל ד״ה שמען קולי. **קלה.** עי׳ לעיל ד״ה שמען קולי. **קלו.** עי׳ בראשית רבה (פרשה כג סי׳ ה): וידע אדם עוד את אשתו, נתוסף לו תאוה על תאותו. לשעבר, אם לא היה רואה לא היה מתאוה. עכשיו בין רואה בין שאינו רואה הוא מתאוה. **קלז.** עי׳ מדרש תנחומא (נח סי׳ יח): עמדו דורו של אנוש, קראו שמו של הקדוש ברוך הוא לעבודת כו״ם. שנאמר, אז הוחל לקרוא בשם וגו׳ (בראשית ד). **ועי׳** בראשית רבה (פרשה כג סי׳ ז): א״ר אחא, אתם עשיתם עצמכם עבודת כוכבים וקראתם לשמכם, אף אני אקרא למי הים לשמי, ואכלה אותן האנשים מן העולם. **קלח.** עי׳ שם (פרשה כד סי׳ ז): ביום ברא אלהים אדם, הדא מסייעא להיא דאמר ר״א בן עזריה, שלש פלאים נעשו באותו היום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות. **קלט.** עי׳ עירובין (יח ע״ב): ואמר רבי ירמיה בן אלעזר, כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנידוי הוליד רוחין ושידין ולילין, שנאמר ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו, מכלל דעד האידנא לאו כצלמו אוליד. מיתיבי, היה רבי מאיר אומר, אדם הראשון חסיד גדול היה, כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו ישב בתענית מאה ושלשים שנה, ופירש מן האשה מאה ושלשים שנה והעלה זרזי תאנים על בשרו מאה ושלשים שנה, כי קאמרינן ההוא, בשכבת זרע דחזא לאונסיה.

ד וַיִּהְיוּ יְמֵי־אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֵׁת שְׁמֹנֶה
מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: ה וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי
אָדָם אֲשֶׁר־חַי תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה
וַיָּמֹת: ס ו וַיְחִי־שֵׁת חָמֵשׁ שָׁנִים וּמְאַת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־אֱנוֹשׁ: ז וַיְחִי־שֵׁת אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־
אֱנוֹשׁ שֶׁבַע שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת: ח וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־שֵׁת שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה
וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס ט וַיְחִי אֱנוֹשׁ תִּשְׁעִים
שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־קֵינָן: י וַיְחִי אֱנוֹשׁ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־קֵינָן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: יא וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי אֱנוֹשׁ חָמֵשׁ
שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס יב וַיְחִי קֵינָן
שִׁבְעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־מַהֲלַלְאֵל: יג וַיְחִי קֵינָן
אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־מַהֲלַלְאֵל אַרְבָּעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה
מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: יד וַיִּהְיוּ כָּל־
יְמֵי קֵינָן עֶשֶׂר שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת:
ס טו וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁשִּׁים שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־יָרֶד: טז וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־יָרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד
בָּנִים וּבָנוֹת: יז וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ
וְתִשְׁעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס
יח וַיְחִי־יָרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־חֲנוֹךְ: יט וַיְחִי־יָרֶד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־
חֲנוֹךְ שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: כ וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־יָרֶד שְׁתַּיִם
וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס כא וַיְחִי חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־מְתוּשֶׁלַח:

אונקלוס

(ד) וַהֲווֹ יוֹמֵי אָדָם בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת
שֵׁת תַּמְנֵי מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין
וּבְנָן: (ה) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי אָדָם דַּחֲיָא
תְּשַׁע מְאָה וּתְלָתִין שְׁנִין וּמִית:
(ו) וַחֲיָא שֵׁת מְאָה וַחֲמֵשׁ שְׁנִין
וְאוֹלִיד יַת אֱנוֹשׁ: (ז) וַחֲיָא שֵׁת בָּתַר
דְּאוֹלִיד יַת אֱנוֹשׁ תַּמְנֵי מְאָה וּשְׁבַע
שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (ח) וַהֲווֹ כָּל
יוֹמֵי שֵׁת תְּשַׁע מְאָה וְתַרְתָּא עַשְׂרֵי
שְׁנִין וּמִית: (ט) וַחֲיָא אֱנוֹשׁ תִּשְׁעִין
שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת קֵינָן: (י) וַחֲיָא אֱנוֹשׁ
בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת קֵינָן תַּמְנֵי מְאָה
וַחֲמֵשׁ עַשְׂרֵי שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן:
(יא) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי אֱנוֹשׁ תְּשַׁע מְאָה
וְחָמֵשׁ שְׁנִין וּמִית: (יב) וַחֲיָא קֵינָן
שַׁבְעִין שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת מַהֲלַלְאֵל:
(יג) וַחֲיָא קֵינָן בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת
מַהֲלַלְאֵל תַּמְנֵי מְאָה וְאַרְבְּעִין שְׁנִין
וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (יד) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי
קֵינָן תְּשַׁע מְאָה וְעַשְׂרָא שְׁנִין וּמִית:
(טו) וַחֲיָא מַהֲלַלְאֵל שִׁתִּין וְחָמֵשׁ
שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת יָרֶד: (טז) וַחֲיָא
מַהֲלַלְאֵל בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת יֶרֶד תַּמְנֵי
מְאָה וּתְלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן:
(יז) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי מַהֲלַלְאֵל תַּמְנֵי
מְאָה וְתִשְׁעִין וְחָמֵשׁ שְׁנִין וּמִית:
(יח) וַחֲיָא יֶרֶד מְאָה וְשִׁתִּין וְתַרְתֵּין
שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת חֲנוֹךְ: (יט) וַחֲיָא יֶרֶד
בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת חֲנוֹךְ תַּמְנֵי מְאָה
שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כ) וַהֲווֹ כָּל
יוֹמֵי יֶרֶד תְּשַׁע מְאָה וְשִׁתִּין וְתַרְתֵּין
שְׁנִין וּמִית: (כא) וַחֲיָא חֲנוֹךְ שִׁתִּין
וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת מְתוּשֶׁלַח:

כב וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־מְתוּשֶׁלַח שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת: כג וַיְהִי כָּל־יְמֵי חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה
וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה: כד וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים
וְאֵינֶנּוּ כִּי־לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים: ס שביעי כה וַיְחִי
מְתוּשֶׁלַח שֵׁבַע וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד
אֶת־לָמֶךְ: כו וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־
לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: כז וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי מְתוּשֶׁלַח תֵּשַׁע
וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס כח וַיְחִי־
לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בֵּן:
כט וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יְנַחֲמֵנוּ

אונקלוס

(כב) וְהַלִיךְ חֲנוֹךְ בִּדְחַלְתָּא דַיְיָ בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת מְתוּשֶׁלַח תְּלַת מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כג) וַהֲוָה כָּל יוֹמֵי חֲנוֹךְ תְּלַת מְאָה וְשִׁתִּין וַחֲמֵשׁ שְׁנִין: (כד) וְהַלִיךְ חֲנוֹךְ בִּדְחַלְתָּא דַיְיָ וְלֵיתוֹהִי אֲרֵי לָא אָמִית יָתֵיהּ יְיָ: (כה) וַחֲיָא מְתוּשֶׁלַח מְאָה וְתַמְנִין וּשְׁבַע שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת לָמֶךְ: (כו) וַחֲיָא מְתוּשֶׁלַח בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת לֶמֶךְ שְׁבַע מְאָה וּתְמַנִּין וְתַרְתֵּין שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כז) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי מְתוּשֶׁלַח תְּשַׁע מְאָה וְשִׁתִּין וּתְשַׁע שְׁנִין וּמִית: (כח) וַחֲיָא לֶמֶךְ מְאָה וּתְמַנִּין וְתַרְתֵּין שְׁנִין וְאוֹלִיד בַּר: (כט) וּקְרָא יַת שְׁמֵיהּ נֹחַ לְמֵימַר דֵּין יְנַחֲמִינָנָא

ב. ביראת ה׳. ג. לא המיתו.

רש״י

(כד) **ויתהלך חנוך** - צדיק היה וקל (ס״פ וקבל) בדעתו לשוב ולהרשיע, לפיכך מיהר הקב״ה וסילקו והמיתו קודם זמנו, וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואיננו בעולם למלאות שנותיו[קמ]: **כי לקח אותו** - לפני זמנו כמו הִנְנִי לֹקֵחַ מִמְּךָ אֶת מַחְמַד עֵינֶיךָ בְּמַגֵּפָה (יחזקאל כד טז): (כח) **ויולד בן** - שממנו נבנה העולם[קמא]: (כט) **זה ינחמנו** - יניח ממנו את עצבון ידינו. עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה, והוא הכין להם, והיתה האדמה מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו [יניח ממנו]. ואם לא תפרשהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, ואתה צריך לקרות שמו מנחם[קמב]:

מקורי רש״י

קמ. עי׳ בראשית רבה (פרשה כה סי׳ א): ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו אלהים. אמר ר׳ חמא בר הושעיא, אינו נכתב בתוך טימוסן של צדיקים אלא בתוך טימוסן של רשעים. א״ר איבו, חנוך חנף היה, פעמים צדיק פעמים רשע. אמר הקב״ה, עד שהוא בצדקו אסלקנו. א״ר איבו, בר״ה דנו בשעה שהוא דן כל באי עולם. אפיקורסים שאלו לרבי אבהו, אמרו לו, אין אנו מוצאין מיתה לחנוך. אמר להם, למה, אמרו לו, נאמרה כאן לקיחה, ונאמרה להלן (מלכים ב ב) כי היום ה׳ לוקח את אדונך מעל ראשך. אמר להם, אם ללקיחה אתם דורשים, נאמר כאן לקיחה, ונאמר להלן (יחזקאל כד) הנני לוקח ממך את מחמד עיניך. א״ר תנחומא, יפה השיבן רבי אבהו מטרונה שאלה את ר׳ יוסי אמרה לו אין אנו מוצאין מיתה בחנוך א״ל אלו נאמר (בראשית ה) ויתהלך חנוך את האלהים ושתק, הייתי אומר כדבריך. כשהוא אומר ואיננו כי לקח אותו אלהים, ואיננו בעולם הזה, כי לקח אותו אלהים. **קמא.** עי׳ מדרש תנחומא (בראשית פרק יא): ויחי למך שתים ושמונים שנה ומאת שנה ויולד בן, שממנו נברא העולם. **קמב.** עי׳ בראשית רבה (פרשה כה סי׳ ב) ויקרא את שמו נח לאמר. ר׳ יוחנן ורבי שמעון בן לקיש. רבי יוחנן אמר, לא המדרש הוא השם ולא השם הוא המדרש, לא הוה צריך קרא למימר אלא נח, זה יניחנו, או נחמן, זה ינחמנו. אלא בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון השליטו על הכל, הפרה היתה נשמעת לחורש, והתלם נשמע לחורש, כיון שחטא אדם, מרדו עליו, הפרה לא היתה נשמעת לחורש, והתלם לא היה נשמע לחורש. כיון שעמד נח, נחו. ומנא לן, נאמר כאן נייחה ונאמר להלן למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג). מה נייחה שנאמר להלן נייחת שור, אף נייחה שנאמר כאן נייחת שור. ר׳ שמעון בן לקיש אמר לא השם הוא המדרש ולא המדרש הוא השם, ולא הוה צריך קרא למימר אלא או נח, זה יניחנו, או נחמן, זה ינחמנו, אלא עד שלא, אלא עד שלא עמד נח היו המים עולים ומציפים אותם בתוך קבריהם ב׳ פעמים כתיב (עמוס ה) הקורא למי הים כנגד ב׳ פעמים שהיו המים עולים, ומציפין אותן בתוך קבריהם, א׳ בשחרית וא׳ בערבית, הה״ד כמו חללים שוכבי קבר (תהלים פח), שוכבים שלהם חללים היו, כיון שעמד נח נחו, נאמר כאן נייחה ונאמר להלן נייחה, יבא שלום ינוחו על משכבותם (ישעיה נז), מה נייחה האמור להלן נייחת קבר אף נייחה האמורה כאן נייחת קבר. **ועי׳** תנחומא (בראשית סי׳ יא): מהו ממעשינו ומעצבון ידינו קודם שנולד נח לא כשהיו זורעין היו קוצרין אלא היו זורעין חטים וקוצרים קוצים ודרדרים כיון שנולד נח חזר העולם

מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֵרְרָהּ
יְהוָה׃ ל וַיְחִי־לֶמֶךְ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־נֹחַ חָמֵשׁ
וְתִשְׁעִים שָׁנָה וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת׃ לא וַיְהִי כָּל־יְמֵי־לֶמֶךְ שֶׁבַע וְשִׁבְעִים שָׁנָה
וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ ס לב וַיְהִי־נֹחַ בֶּן־
חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת־שֵׁם אֶת־חָם
וְאֶת־יָפֶת׃ ו א וַיְהִי כִּי־הֵחֵל הָאָדָם לָרֹב עַל־
פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוֹת יֻלְּדוּ לָהֶם׃ ב וַיִּרְאוּ בְנֵי־
הָאֱלֹהִים אֶת־בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ
לָהֶם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ׃ ג וַיֹּאמֶר יְהוָה
לֹא־יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר

אונקלוס

מֵעוֹבָדָנָא וּמִלֵּאוּת[ד] יְדָנָא מִן אַדְמְתָא
דִּי לַטְיָהּ יְיָ׃ (ל) וַחֲיָא לֶמֶךְ בָּתַר
דְּאוֹלִיד יַת נֹחַ חֲמֵשׁ מְאָה וְתִשְׁעִין
וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן׃
(לא) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי לֶמֶךְ שְׁבַע מְאָה
וְשַׁבְעִין וּשְׁבַע שְׁנִין וּמִית׃ (לב) וַהֲוָה
נֹחַ בַּר חֲמֵשׁ מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד נֹחַ יַת
שֵׁם יַת חָם וְיַת יָפֶת׃ (א) וַהֲוָה כַּד
שָׁרִיאוּ בְנֵי אֱינָשָׁא לְמִסְגֵּי עַל אַפֵּי
אַרְעָא וּבְנָתָא אִתְיְלִידוּ לְהוֹן׃
(ב) וַחֲזוֹ בְּנֵי רַבְרְבַיָּא[א] יַת בְּנַת אֱינָשָׁא
אֲרֵי שַׁפִּירָן[ב] אִינוּן וּנְסִיבוּ[ג] לְהוֹן נְשִׁין
מִכֹּל דְּאִתְבְּחָרוּ (נ״א דְּאִתְרְעִיאוּ)[ד]׃
(ג) וַאֲמַר יְיָ לָא יִתְקַיְּים[ה] דָּרָא בִישָׁא
הָדֵין קֳדָמַי לְעָלַם בְּדִילִי דְּאִינוּן
בִּשְׂרָא וְעוֹבָדֵיהוֹן בִּישַׁיָּא אַרְכָּא

ד. ומיגיעת. א. שרים. ב. יפות. ג. ונשאו. ד. שנבחרו (שנתרצו). ה. לא יתקיים הדור הרע הזה לפני. ו. בגלל.

רש״י

(לב) **בן חמש מאות שנה** - אמר רבי יודן מה טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות, אמר הקדוש ברוך הוא אם רשעים הם יאבדו במים ורע לצדיק זה (ס״א לורע של צדיק זה), ואם צדיקים הם אטריח עליו לעשות תיבות הרבה, כבש את מעיינו ולא הוליד עד [שהיה בן] חמש מאות שנה, כדי שלא יהא יפת הגדול שבניו ראוי לעונשין לפני המבול, דכתיב (ישעיה סה כ) כִּי הַנַּעַר בֶּן מֵאָה יָמוּת, ראוי לעונש לעתיד, וכן לפני מתן תורה[קמג]: **את שם את חם ואת יפת** - והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש דורש את [שם] שהוא צדיק ונולד כשהוא מהול ושאברהם יצא ממנו וכו׳ בבראשית רבה[קמד]: ו (ב) **בני האלהים** - בני השרים והשופטים[קמה]. דבר אחר, בני האלהים הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום, אף הם היו מתערבין בהם. כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח וַאֲפָה תִּהְיֶה לּוֹ לֵאלֹהִים (שמות ד טז), רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים (שם ז א): **כי טבת הנה** - אמר רבי יודן טבת כתיב, כשהיו מטיבין אותה מקושטת ליכנס לחופה היה גדול נכנס ובועלה תחלה[קמו]: **מכל אשר בחרו** - אף בעולת בעל, אף הזכר והבהמה[קמז]: (ג) **לא ידון רוחי באדם** -לא יתרעם ויריב רוחי עלי בשביל האדם: **לעולם** - לאורך ימים. הנה רוחי נידון בקרבי אם להשחית ואם לרחם, לא יהיה מדון זה ברוחי לעולם, כלומר לאורך ימים: **בשגם הוא בשר** - כמו בְּשֶׁגַּם בסגו״ל, כלומר בשביל שגם זאת בו שהוא בשר,

מקורי רש״י

לישובו. קצרו מה שזרעו, זורעין חיטין וקוצרין חטים, שעורים וקוצרין שעורים, ולא עוד אל עד שלא נולד נח עושין מלאכה בידיהם, לכך כתיב ומעצבון ידינו. נולד נח, התקין להם מחרשות ומגלות וקרדומות וכל כלי מלאכה. **קמג.** עי׳ בראשית רבה (פרשה כו סי׳ ב): אמר רבי יודן, מה טעם כל דורות הולידו למאה שנים ולמאתים שנה וזה הוליד לחמש מאות שנה, אלא אמר הקב״ה, אם רשעים הם, אין רצוני שיאבדו במים. ואם צדיקים הם, אטריח עליו, ויעשה להם תיבות הרבה. וכבש הקב״ה מעיינו, והוליד לחמש מאות שנה. רבי נחמיה בשם ר״א בנו של רבי יוסי הגלילי אמר, אפילו יפת שהוא הגדול, לכשיבא המבול אינו בן מאה שנה שראוי לעונשים. **קמד.** עי׳ שם (סי׳ ג): ויולד נח שלשה בנים את שם את חם ואת יפת. והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש שהיה צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושייחד הקב״ה שמו עליו, ושאברהם עתיד לצאת ממנו, ששמש בכהונה גדולה ושנבנה בית המקדש בתחומו. שמעון בר חוטה אמר, שמנין אותיותיו תלה הקב״ה לדורות מן המבול ועד הפלגה שלש מאות וארבעים שנה. **קמה.** עי׳ שם (סי׳ ה): ויראו בני האלהים. רבי שמעון בן יוחאי קרא להון בני דייניא. רבי שמעון בן יוחאי מקלל לכל מאן דקרא להון בני אלהיא. **קמו.** עי׳ שם: כי טובות הנה, אמר רבי יודן טבת כתיב, משהיו מטיבין אשה לבעלה, היה גדול נכנס ובועלה תחלה. הדא הוא דכתיב כי טבת הנה, אלו הבתולות. **קמז.** עי׳ שם: נשים מכל אשר בחרו, אלו נשי אנשים, מכל אשר בחרו, זה זכר ובהמה.

וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה׃ ד הַנְּפִלִים הָיוּ
בָאָרֶץ בַּיָּמִים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי־כֵן אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְּנֵי
הָאֱלֹהִים אֶל־בְּנוֹת הָאָדָם וְיָלְדוּ לָהֶם הֵמָּה
הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אַנְשֵׁי הַשֵּׁם׃ פ מפטיר ה וַיַּרְא
יְהוָה כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל־יֵצֶר
מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל־הַיּוֹם׃ ו וַיִּנָּחֶם יְהוָה
כִּי־עָשָׂה אֶת־הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל־לִבּוֹ׃

אונקלוס

יְהִיבְנָא לְהוֹן מְאָה וְעֶשְׂרִין שְׁנִין אִם
יְתוּבוּן׃ (ד) גִּבָּרְיָא הֲווֹ בְּאַרְעָא
בְּיוֹמַיָּא הָאִינּוּן וְאַף בָּתַר כֵּן דְּעָלִלִין
בְּנֵי רַבְרְבַיָּא לִבְנַת אֱינָשָׁא וִילִידַן
מִנְּהוֹן אִינּוּן גִּבָּרְיָא דְּמֵעַלְמָא אֱינָשִׁין
דִּשְׁמָן׃ (ה) וּגְלֵי קֳדָם יְיָ אֲרֵי עֲבַד
יַת אָדָם בְּאַרְעָא וַאֲמַר בְּמֵימְרֵיהּ
לְמִתְבַּר תּוּקְפֵיהוֹן כִּרְעוּתֵיהּ׃

ז. ומעשיהם רעים רפואה ניתן להם. ח. אם ישובו. ט. הגיבורים. י. שרים. יא. והתגלה לפני. יב. ושב ה׳ בדיבורו כי עשה את. יג. לשבור חוזקם כרצונו.

רש"י

ואעפ"כ היו נכנע לפני, ומה אם יהיה אש או דבר קשה. כיולא בו עַד שֶׁנִּקְמְתִּי דְּבוֹרָה (שופטים ה ז) כמו שֶׁנִּקְמְתִּי, וכן שָׁמַמְתָּה מְדַבֵּר עִמִּי (שם ו יז) כמו שֶׁמַּמְתָּה. אף בַּשָּׁגַם כמו בַּשָּׁגַם: והיו ימיו וגו' - עד ק"ך שנה אחריך להם אפי, ואם לא ישובו אביא עליהם מבול. ואם תאמר, משנולד יפת עד המבול היו אלא מאה שנה, אין מוקדם ומאוחר בתורה. כבר היתה הגזרה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות, וכן מצינו בסדר עולם (סוף פכ"ח)[קמח]. יש מדרשי אגדה רבים בלא ידון, אבל זה הוא לאמתו פשוטו: (ד) הנפלים - ע"ש שנפלו והפילו את העולם[קמט].

ובלשון עברית לשון ענקים הוא: בימים ההם - בימי דור אנוש ובני קין: וגם אחרי כן -אף על פי שראו באבדן של דור אנוש, שעלה אוקיינוס והציף שלש העולם[קנא], לא נכנע דור המבול ללמוד מהם[קנא]: אשר יבאו - היו יולדות ענקים כמותם: הגבורים - למרוד במקום[קנב]: אנשי השם - אותן שנקבו בשמות, עירד מחויאל מתושאל, שנקבו ע"ש אבדן שנמוחו והותשו. דבר אחר, אנשי שממון ששממו את העולם[קנג]: (ו) וינחם ה' כי עשה - נחמה היתה לפניו שברא בתחתונים, שאילו היה מן העליונים היה ממרידן[קנד]: ויתעצב - האדם. אל לבו. של מקום, עלה במחשבתו

מקורי רש"י

קמח. ז"ל: והיו ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו ג), ואומר בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' (שם ז יא). אפשר לומר כן, אלא שהיתה גזירה גזורה קודם למאה ועשרים שנה. **קמט.** עי' שם (סי' ד): נפילים שהיפילו את העולם ונפלו מן העולם, ושמלאו את העולם נפלים מן הזנות שלהם. **קנ.** עי' מכילתא דרבי ישמעאל (יתרו מסכתא דבחדש פרשה ו): רבי יוסי אומר, אלהים אחרים למה נאמר, שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר, אלו נקראו בשמו, כבר היה בהם צורך, והרי נקראו בשמו ואין בהם צורך. ואימתי נקראו בשמו, בימי אנוש בן שת, שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה'. באותה שעה עלה אוקיאנוס והציף שלישו של עולם. **קנא.** עי' בראשית רבה (פרשה כו סי' ז): וגם אחרי כן, יהודה בר רבי אמי אמר אחראי לא ילפון מן קדמאי, דור המבול לא לקחו מוסר מדור אנוש, ודור הפלגה מדור המבול. **ועי'** מדרש תנחומא (נח סי' כד): ר' נחמיה בנו של ר' שמואל בר נחמן אמר למה הן דומין לצנצנת מלאה, ועלו חגבים עליה, הראשון ונפל, [השני ונפל, השלישי ונפל], ולא למד השני מן הראשון, (ולא השני מן השלישי) [ולא השלישי מן השני], כך הרשעים בא הראשון עולה ומתגבר ונופל, ואין השני למד מן הראשון, כך עמדו דורו של אנוש וקראו ע"ז, שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד כו), מה עשה הקדוש ברוך הוא קרא לים ושטפן, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה ח), עמדו דור המבול והכעיסו להקב"ה, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו (איוב כא יד), ואבדו מן העולם, ולא למדו מדור אנוש. **קנב.** עי' מדרש ילמדנו (פרשת בראשית אות כד): המה הגבורים, מלמד שהיו מורידין חמה ולבנה ועושין כשפים עליהם. הדא הוא דכתיב המה היו במורדי אור (איוב כד יג). דבר אחר, המה הגבורים שהיו קשים ומורדים בבוראם, ויאמרו לאל סורו ממנו וגו' (איוב כא יד). ולמה היו מורדים, שהיו זורעים שנה אחת, ועושה מזון לארבעים שנה. אמר הקדוש ברוך הוא, עוד כל ימי הארץ זרע וקציר, שיהיו מולידים וקוברים. **קנג.** עי' בראשית רבה (פרשה כו סי' ז): אנשי השם, א"ר אחא, בני נבל גם בני בלי שם (איוב ל). ואת אמרת אנשי השם, אלא שהשימו את העולם, ושהושמו מן העולם, ושגרמו לעולם שישום. רבי לוי בשם ר' שמואל בר נחמן אמר, אנשים שנתפרשו שמותן למעלן. דאמר ר"י בן לוי, כל השמות הללו לשון מרדות הן, עירד, עורדן אני מן העולם, מחויאל, מוחן אני מן העולם, מתושאל, מתישן אני מן העולם, מה לי ללמך ולתולדותיו. **קנד.** עי' שם (פרשה כז סי' ד): וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ. רבי יהודה ורבי נחמיה, רבי יהודה אמר, תוהות היתה לפני שבראתי אותו מלמטה, שאלו

ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶמְחֶה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי
מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ
וְעַד־עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עֲשִׂיתִם: ח וְנֹחַ
מָצָא חֵן בְּעֵינֵי יְהוָה: פ פ פ

אונקלוס

(ז) וַאֲמַר יְיָ אֶמְחֵי יַת אֱינָשָׂא דִּי בְּרֵאתִי מֵעַל אַפֵּי אַרְעָא מֵאֱנָשָׂא עַד בְּעִירָא עַד רִיחֲשָׂא וְעַד עוֹפָא דִּשְׁמַיָּא אֲרֵי תָּבִית בְּמֵימְרִי[יד] אֲרֵי עֲבַדְתִּינוּן: (ח) וְנֹחַ אַשְׁכַּח רַחֲמִין[טו] קֳדָם[טז] יְיָ:

יד. חזרתי מדברי. טו. אהבה. טז. לפני.

קמ"ו אמצי"ה יחזקיהו סימן ומפטירין כה אמר בישעיה סימן מב.

רש"י

ז ויאמר ה' אמחה את האדם - הוא עפר ואבינו עליו מים ואמחה אותו, לכך נאמר לשון מחוי[קנז]: **מאדם עד בהמה** - אף הם השחיתו דרכם[קנח]. דבר אחר, הכל נברא בשביל האדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו[קנט]: **כי נחמתי כי עשיתם** - חשבתי מה לעשות על אשר עשיתים:

חסלת פרשת בראשית

זכר מימיך, אמר לו, הן, אמר לו, ומה עשית, אמר לו שמחתי ושימחתי את הכל, אמר לו, ולא היית יודע שסופו למות, אמר לו, בשעת חדותא חדותא בשעת אבלא אבלא. אמר לו, כך מעשה הקב"ה, אע"פ שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן, לא נמנע מלברא בשביל הצדיקים העתידים לעמוד מהם[קנו]: (ז) ויאמר ה' אמחה את האדם - הוא עפר ואבינו עליו מים ואמחה אותו, לכך נאמר לשון מחוי[קנז]: מאדם עד בהמה - אף הם השחיתו דרכם[קנח]. דבר אחר, הכל נברא בשביל האדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו[קנט]: כי נחמתי כי עשיתם - חשבתי מה לעשות על אשר עשיתים:

שלא מקום להעלידו, זהו תרגום אונקלוס. דבר אחר, וינחם נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין[קנה], עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ. וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות, וּבֶן אָדָם וְיִתְנָחֵם (במדבר כג יט), וְעַל עֲבָדָיו יִתְנֶחָם (דברים לב לו), וַיִּנָּחֶם ה' עַל הָרָעָה (שמות לב יד), נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי (שמואל א' טו יא), כולם לשון מחשבה אחרת הם: ויתעצב אל לבו - נתאבל על אבדן מעשה ידיו, כמו וַיֶּעֱצַב הַמֶּלֶךְ עַל בְּנוֹ (שמואל ב' יט ג). וזו כתבתי לתשובת (המינים) [אפיקורוס] גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו, אין אתם מודים שהקב"ה רואה את הנולד אמר לו, הן. אמר לו, והא כתיב ויתעצב אל לבו אמר לו, נולד לך בן זכר מימיך, אמר לו הן, אמר לו מה עשית, אמר לו שמחתי ושמחתי את הכל. אמר לו, ולא היית יודע שסופו למות, א"ל בשעת חדותא חדותא בשעת אבלה אבלה. א"ל כך מעשה לפני הקב"ה, דאמר רבי יהושע בן לוי, שבעה ימים נתאבל הקב"ה על עולמו קודם שלא יבא מבול לעולם. מאי טעמיה, ויתעצב אל לבו, ואין עציבה אלא אבילות. היך מה דאת אמר נעצב המלך אל בנו

מקורי רש"י

בראתי אותו מלמעלה לא היה מורד בי. רבי נחמיה אמר, מתנחם אני שבראתי אותו מלמטה, שאלו בראתי אותו מלמעלה, כשם שהמריד בי את התחתונים, כך היה ממריד בי את העליונים. אמר ר' איבו, תוהות היתה לפני, שבראתי בו יצר הרע. שאילולי לא בראתי בו יצר הרע, לא היה מורד בי. אמר רבי לוי, מתנחם אני שעשיתי אותו וניתן בארץ. **קנה.** עי' לעיל הערה קודמת, וכן עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ג): א"ר שמואל בר נחמני, אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת רחמים למדת הדין. בכל מקום שנאמר ה', מדת רחמים ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד), וכתיב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ, וינחם ה' כי עשה את האדם, ויאמר ה' אמחה וגו'. **קנו.** עי' שם (פרשה כז סי' ד): אפיקורס אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו אין אתם אומרים שהקב"ה רואה את הנולד, אמר לו הן, והא כתיב ויתעצב אל לבו, אמר לו נולד לך בן זכר מימיך, אמר לו הן, אמר לו מה עשית, אמר לו שמחתי ושמחתי את הכל. אמר לו, ולא היית יודע שסופו למות, א"ל בשעת חדותא חדותא בשעת אבלה אבלה. א"ל כך מעשה לפני הקב"ה, דאמר רבי יהושע בן לוי, שבעה ימים נתאבל הקב"ה על עולמו קודם שלא יבא מבול לעולם. מאי טעמיה, ויתעצב אל לבו, ואין עציבה אלא אבילות. היך מה דאת אמר נעצב המלך אל בנו (שמואל ב יט). **קנז.** עי' שם (פרשה כח סי' ו): אמר ר' ברכיה כלום בראתים אלא מן העפר מי ממחא את העפר מים יבוא המים וימחה את העפר. **קנח.** עי' שם (סי' ח): רבי עזריה בשם רבי יהודה בר סימון אמר, הכל קלקלו מעשיהן בדור המבול: הכלב היה הולך אצל הזאב, והתרנגול היה מהלך אצל הטווס. הדא הוא דכתיב כי השחית כל בשר, השחית כל אדם אין כתיב אלא כי השחית כל בשר. **קנט.** עי' שם (סי' ו): רבי יודן ורבי פנחס. ר"י אמר, משל למלך שמסר את בנו לפדגוג, והוציאו לתרבות רעה. כעס המלך על בנו והרגו. אמר המלך, כלום הוציא את בני לתרבות רעה, אלא זה בני אבד הוא וזה קיים, לפיכך מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים. רבי פנחס אמר, משל למלך שהיה משיא את בנו, ועשה לו חופה, סיידה וכיירה וציירה, כעס המלך על בנו והרגו. מה עשה, נכנס לתוך החופה התחיל לשבר את הקנקנים ומפקיע בחיצאות ומקרע בכיליות. אמר המלך, כלום עשיתי זו אלא בשביל בני, בני אבד וזו קיימת. לפיכך מאדם ועד בהמה ועד עוף השמים. הה"ד (צפניה א) אסוף אסף כל מעל פני האדמה נאום ה', אסף אדם ובהמה, אסף עוף השמים ודגי הים. והמכשלות את הרשעים, הם הכשילו את הרשעים, כד הוה צייד עופא וא"ל, זיל ואשתמן ואתי, והוא אזל ומשתמן ואתי.